

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Надія Кириленко

Дар`я Мамчур

**ТВОРЧІСТЬ ЄВГЕНА ГУЦАЛА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ
«ХИМЕРНОЇ» ПРОЗИ**

Суми 2020

УДК 821.161.2

ББК 83.3 (4Укр)я73

К 43

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
факультету іноземної та слов'янської філології СумДПУ ім. А.С. Макаренка
(протокол № 9 від 30 квітня 2020 р.)

Рецензенти:

В.М. Владимірова, кандидат філологічних наук, доцент СумДПУ
імені А.С. Макаренка;

З.В. Савченко, кандидат філологічних наук, доцент СумДПУ імені
А.С. Макаренка

Кириленко Н.І., Мамчур Д.С.

К 43: Творчість Євгена Гуцала в контексті української «химерної»
прози. Монографія. Суми : ФОП Цьома С.П., 2020. – 80 с.

У монографії розкривається специфіка творчості одного з яскравих
представників «химерної» прози – Євгена Гуцала. Також подано матеріал до
лекції за творчістю письменника.

Наукове дослідження призначене для студентів-філологів закладів
вищої освіти, учителів загальноосвітніх шкіл.

ЗМІСТ

ВСТУП	1
РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКА «ХИМЕРНА» ПРОЗА ЯК ОРИГІНАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ХХ СТОЛІТТЯ	8
1.1. Сутність і характерні риси «химерної» прози	8
1.2. Роман як основний жанр «химерної» прози.....	14
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. ХИМЕРНА ПРОЗА Є. ГУЦАЛА ТА ЇЇ СВОЄРІДНІСТЬ	21
2.1. Багатоаспектність творчого доробку Є. Гуцала	21
2.2. Трилогія «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет» як взірць «химерної» прози письменника.....	29
2.3. Художньо-проблемний діапазон «химерної» прози Є. Гуцала.....	35
Висновки до розділу 2	46
РОЗДІЛ 3. ПОЕТИКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНІСТИКИ Є. ГУЦАЛА	48
3.1. Фольклор і міфологія як джерело творчості Євгена Гуцала	48
3.2. Художньо-стильова специфіка «химерної» прози автора	57
Висновки до розділу 3	64
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Помітним явищем в українському літературному процесі 60-х – 80-х років стала так звана «химерна» проза, з її потужною фольклорно-міфологічною основою, що сприяла розкриттю вічних проблем людства. У сучасних літературознавчих дослідженнях питання жанрово-стильових характеристик «химерної» прози та творчості Є. Гуцала у контексті літературної «химерії» недостатньо висвітлено, що зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування понять «химерна» проза і «химерний» роман» у зв'язку з ототожненням цього унікального явища національної літератури з класичним «магічним» реалізмом, властивим, в основному, зарубіжному літературному процесу; визначення багатоаспектності химерної прози Є. Гуцала та її поетикальних особливостей.

До вивчення особливостей «химерної» прози в українській літературі зверталися такі дослідники, як: О. Галич, І. Дзюба, О. Журавська, М. Ільницький, Н. Козачук, Т. Коноваленко, Д. Куриленко, А. Кравченко, А. Погрібний, М. Стрельбицький, О. Федотенко, М. Франчук, В. Шевченко, Г. Штонь та ін. Зокрема Г. Штонь називає український «химерний» роман своєрідною «ідейно-естетичною відповіддю» на зміни у суспільно-політичному житті країни кінця 50 – початку 60-х років ХХ століття [45].

М. Ільницький акцентує увагу на типологічній спорідненості української химерної прози із «сільською прозою» російської літератури, грузинським історичним романом, прибалтійською інтелектуальною прозою [18, с. 141]. В. Дончик стверджує, що «химерну» прозу слід ототожнювати із «фольклорною», «умовно-алегоричною» [12, с. 129]. Досліджуючи цей стильового напрямок прози та визнаючи існування недоліків у ньому, дослідник небезпідставно зазначає, що його основа плідна й конструктивна.

М. Стрельбицький пропонує називати цю прозу «лірико-гротесковою» [38, с. 151]. І. Дзюба вважає «химерну» стильову течію української

літератури результатом художніх пошуків багатьох письменників, джерелами якої є давня національна традиція, потреба подолання натуралізму, туга за «вигадкою, жартом, перетворенням життя в уяві» [10, с. 13].

До вивчення творчості Є. Гуцала та розкриття її багатоаспектності зверталися науковці: О. Бульбачинська (естетична система письменника), Т. Грачова, Л. Громик, О. Кумкова (творчість митця у контексті шістдесятництва), І. Дзюба (новелістика), В. Дончик (різні аспекти творчості), О. Максимець (публіцистика), Н. Навроцька (малі жанри прози), Н. Полохова (образ міста у прозі, модель світу), С. Шуляк (мотиви поезії). Незважаючи на вагомість багатьох наукових досліджень, творчість Є. Гуцала у контексті «химерної» прози спеціально не розглядалася, що й зумовило вибір теми наукового дослідження. «Химерна» проза письменника на сьогодні маловивчена й становить значний дослідницький інтерес.

Об'єкт дослідження – зразки «химерної прози» Є. Гуцала.

Предмет дослідження – проблемно-тематичний та стильовий діапазон романів Є. Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» і «Парад планет».

Метою нашого дослідження є виявлення «химерності» як органічної форми художнього мислення Є. Гуцала на матеріалі трилогії «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет».

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

- визначити сутність і характерні риси «химерної» прози;
- з'ясувати витоки жанру химерного роману та його місце в українській «химерній» прозі;
- розкрити значення творчості Є. Гуцала у літературному процесі ХХ століття та багатогранність його творчого доробку;
- простежити роль фольклорно-міфологічних елементів у творчості Євгена Гуцала;
- визначити художньо-стильову специфіку і художньо-проблемний діапазон «химерної» прози митця.

Мета й завдання дослідження зумовили використання відповідних методів і прийомів дослідження: робота з науковими джерелами, теоретичний аналіз, описовий метод, метод порівняльного аналізу при роботі над змістом творів, що становлять зразки «химерної» прози «Позичений чоловік», «Парад планет», «Приватне життя феномена».

Теоретико-методологічну основу книги становлять праці таких дослідників літературознавства, як: О. Галич, О. Журавська, Н. Кобилко, А. Кравченко, Д. Куриленко, А. Погрібний, О. Федотенко, М. Франчук, В. Шевченко та ін.

Матеріалом дослідження є твори: «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет».

Наукова новизна в тому, що в книзі уперше проаналізовано особливості романістики Є. Гуцала та здійснено компаративний аналіз зразків «химерної» прози письменника.

Теоретичне значення результатів наукового пошуку полягає у розкритті актуальних та малодосліджених проблем, пов'язаних із жанрово-стильовими особливостями української літератури другої половини ХХ ст., у розширенні знань про «химерну» прозу в контексті розвитку української літератури ХХ століття, з'ясуванні значення «химерної» прози в контексті визначальних естетичних парадигм і кризового характеру конкретної історичної епохи; у висвітленні різноаспектності творчого доробку Є. Гуцала та реалізації оригінального авторського підходу у контексті «химерної» прози ХХ століття.

Практичне значення результатів дослідження в тому, що результати наукового пошуку можуть бути використані у процесі вивчення української літератури в школі, на заняттях з історії української літератури ХХ століття у закладах вищої освіти. Матеріали дослідження можуть застосовуватись на спецкурсах і спецсемінарах з історії української літератури студентами філологічних факультетів. Напрацьований матеріал може лягти в основу

розробки студентських проектів, наукових робіт із ґрунтовного вивчення творчого доробку Є. Гуцала.

Обсяг і структура книги. Мета, предмет і завдання дослідження зумовили структуру книги, яка складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет наукового пошуку, методи дослідження, теоретико-методологічну базу, розкрито теоретичне і практичне значення, наукову новизну роботи.

У першому розділі «Українська «химерна» як оригінальне явище у літературному процесі ХХ століття» теоретично обґрунтовано поняття «химерна» проза. З'ясовано його характерні риси та окреслено місце роману як основного жанру «химерної» прози.

Другий розділ «Химерна проза Є. Гуцала та її своєрідність» присвячено розкриттю багатоаспектності творчого доробку Є. Гуцала, основну увагу зосереджено на художньо-проблемному діапазоні, образах і мотивах трилогії «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет».

У третьому розділі «Поетикальні особливості романістики Є. Гуцала» досліджено фольклорно-міфологічні аспекти творчості Є. Гуцала, розкрито проблемний діапазон та художньо-стильову своєрідність прози письменника. У додатках подано компаративний аналіз зразків «химерної» прози Є. Гуцала та лекційний матеріал на тему «Романістика Є. Гуцала в контексті української «химерної» прози». Загальний обсяг книги – 84 сторінки.

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА «ХИМЕРНА» ПРОЗА ЯК ОРИГІНАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ХХ СТОЛІТТЯ

1.1. Сутність і характерні риси «химерної» прози

Літературний процес 70-80-х років характеризувався посиленням авторської свідомості до літературного експериментаторства, що зумовлено лінією протистояння художньої думки соціально-історичному тоталітарному контексту доби. У цей період розвитку літератури спостерігалась тенденція до перегляду національних традицій, морально-етичних та естетичних цінностей. Художня література набувала ознак розширення та оновлення проблемно-стильового простору. Проза письменників цього періоду виходила на вищий рівень, здобутий у процесі вивільнення від соціальної заангажованості та утвердження духовно-творчої свободи митців. Це ознаменувало появу нового стильового напрямку – химерної прози, що тяжіла до посилення іронічних та гумористичних шарів, фольклоризму і міфологізму.

Термін «химерний» виник разом із появою роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця». Із перших сторінок якого читач потрапляє в химерну атмосферу, де з усіма казковими героями трапляється безліч фантастичних пригод.

Автори Словника української мови в 11-и томах трактують поняття «химерний» як багатозначне:

1. Який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький. Те саме, що потворний. Сповнений несподіванок.

2. Якому властиві дивацтва, примхи, вигадки (про людину та її характер). Те саме, що вередливий.

3. Який не існує, якого не може бути в дійсності. Неможливий для виконання, здійснення; нездійснений, нереальний. У якого важко повірити;

неправдоподібний. Який є породженням гри фантазії; вигадливий, незвичайний.

4. Якого важко зрозуміти, збагнути, пояснити; складний, незрозумілий, заплутаний [40].

Химерну прозу як феномен літератури досліджували науковці, у працях яких знаходимо різні аспекти цього явища. Наприклад, М. Франчук наголошує на тому, що особливість «химерної» прози полягає у тяжінні до різних форм умовності, казкових ситуацій, характеризується химерним сплетінням фантастичного і реального, алегоричним наповненням образів, вільним поводженням з просторовими і часовими координатами, стилістичною поліфонією, де співіснують піднесено-патетична та іронічна інтонації, різні композиційні зсуви, притчевість та особлива оповідна манера, джерелом якої служить фольклор [44, с. 191].

Д. Куриленко виокремлює «химерну» прозу як одну зі стильових течій 50-70-х рр. ХХ ст. в українській літературі поряд із конкретно-реалістичною, лірико-романтичною та умовно-метафоричною течіями. До основних чинників, що зумовили появу «химерної» прози в українській літературі, учений відносить зацікавлення письменників різними умовними формами як одним із засобів інтелектуально-філософського об'ємного пізнання людського буття; «захисну реакцію літератури», коли переосмислення фольклорного «минулого» стало спасінням від стереотипізації, нівелювання, агресивної «масової культури» [26, с. 34]. «Химерна» проза супроводжується активним зверненням до народних легенд, переказів, міфів, казок, дум, пісень, бувальщин. Витвори народної фантазії генерують своєрідну закодовану інформацію про минуле, сигналюючи майбутнє. Дослідник зауважує, що «химерну» прозу розглядають переважно як різновид філософського роману, де реальне поєднується з фантастичним, умовним; для неї характерні засоби іронії, гротеску, театральності, елементи фольклору та міфопоетики з виразною національною своєрідністю. Основу «химерності» течії становлять мотиви бароковості, що

стали неодмінним атрибутом української ментальності й художнього мислення. Учений вказує на творчу орієнтацію «химерних» прозових полотен та фольклорні традиції, трансформацію в нових художніх формах притч, легенд, казок, міфів та багатьох елементів народної сміхової культури (народних звичаїв, жартів, прислів'їв) [26, с. 56].

Цілком можна погодитися з позицією Т. Коноваленко, який вбачає в «химерній» прозі набуток українських письменників, що має власну історію розвитку. «Химерна» проза належить до літературного стилю, в якому реальне поєднується з фантастичним, умовним; засоби іронії, гротеску, театральності – з елементами фольклорної та міфологічної поетики. Для творів «химерної» прози характерні дивовижні перетворення персонажів, переплетення марень або снів з дійсністю, зміщення подій у часі й просторі [37, с.176].

Дослідник літературознавства А. Погрібний до основних рис «химерної» прози відносить такі як: ліризм, романтичність і епічність; політ фантазії, міфологізацію і реальність, навіть побутовість; гротескність і пародіювання; неймовірна ускладненість стилю і його прозорість, простота; сміх і драматизм. Учений також зосереджує увагу на найголовніших, на його думку, особливостях зразків «химерної» прози. Це насамперед крайня розкутість писання і уяви, що включає, як правило, елемент фантастичності і сміху; вільна, але цілеспрямована деформація часово-просторових зв'язків і відношень; увага до філософсько-епічної думки [39, с. 147].

Під час ґрунтовних наукових розвідок А. Кравченко у праці «Художня умовність в українській радянській прозі» зосереджує увагу на таких особливостях «химерної» прози, як: умовність або нежиттєподібність. Дослідник виокремлює концептуальну умовність, за якої будь-який епізод твору співвідноситься з центральним філософським задумом; характерологічну умовність, що передбачає нежиттєподібність характерів роману; ситуаційну умовність; умовність манери розповіді, що базується на іронії і споріднена зі стилем народних казок [23, с. 17].

Крім того, А. Кравченко, розглядаючи «химерний» роман як оригінальний різновид філософської прози, указує на такі його ознаки, як: наявність глибокого ідейного підтексту розповіді, використання умовних форм, переосмислення фольклорної символіки, яскраво виражений ліричний струмінь розповіді, іронію, гумор, тяжіння до включення елементів інших жанрів, синтез різноманітних стилістичних пластів [23, с. 29].

В. Шевченко, звертаючись у наукових візіях до «химерних» творів і простежуючи еволюцію їх жанрів, вважає за доцільне розглядати «химерну» прозу як окреме явище, що активно та повноцінно розвивається і у ХХІ столітті. Адже такі особливості, як тяжіння до міфології, фольклорні мотиви, синтез з іншими жанрами, дають підстави твори останніх десятиліть зараховувати до «химерної» прози [48, с. 297].

Під час аналізу особливостей «химерних» творів Н. Кобилко виділяє такі основні їх риси, як: відсутність основного сюжету, насичення твору гумористичними прийомами, наявність фантастичних рис, широке використання фольклорних жанрів і структурних елементів міфопоетики, поєднання літератури та фольклору, модифікацію жанрів і стилів та їх прилаштування до вимог сучасного суспільства. Метою письменників, які зверталися до жанру «химерної» прози, дослідниця вбачає у прагненні досягнути філософію епохи, поєднати ретроспекцію з перспективою, узагальнити духовне надбання та осмислити його для майбутніх поколінь. Дослідниця водночас указує на неоднозначність сприйняття «химерних» творів критикою [21, с.168].

Перші ознаки «химерної» прози були помітними у творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Гоголя. Яскравими її зразками є такі художні полотна, як: «Козацькому роду нема переводу, або Мамай і чужа молодиця» О. Ільченка, «Лебедина згряя» та «Зелені Млини» В. Земляка, «Ірій» та «Замглай, або В'язка небилець з давньої минувшини, колгоспним ковалем переказаних» В. Дрозда, «Левине серце» П. Загребельного, «Кам'яне поле» Р.Федоріва, «Дім

на горі» В. Шевчука, «Перо Золотого Птаха» С. Пушика, «Оглянься з осені» В. Яворівського, «Марко Пекельний» О. Стороженка, «Позичений чоловік» Є. Гуцала.

В. Шевченко до зразків «химерної» прози пропонує віднести твори митців-сучасників, зокрема: романи Т. Винокурової-Садиченко «Жарт перший. Із життя психів», «Жарт другий. Квіт папороті»; роман Т. Владимирової, Д. Корній «Зозулята зими»; В. Гранецької «Мантра-омана», «Тіло», романи А. Процайла «Привид безрукого ката» та В. Шкляра «Кров кажана», що мають в основі давні фольклорні мотиви, і в яких активно використано міфологічні образи [48, с. 297]. Водночас В. Шевченко зауважує, що «химерна» проза в ХХІ столітті дещо еволюціонувала, але продовжує розвиватися в новітній літературі [48, с. 295].

«Химерна» проза помітним чином «задає тон» українській жанровій фантастиці. Остання вибудовує свій сегмент масового читання, запозичуючи в «химерної» прози образи, колізії, і навіть сприйняття чудесного як чогось самоочевидного, що не потребує пояснень. Нинішня українська література активно переймає з фантастики теми та прийоми. Взагалі багато пластів нинішньої літератури відчули помітний вплив «химерної» прози: нова національна міфологія, історіософські концепти, постмодерністський бурлеск. У дитячій літературі та міському трилері, у жіночому романі й молодіжній прозі – скрізь виразні сліди «химерності».

У романі Г. Пагутяк «Зачаровані музиканти» з'являються істоти, яких вона називає «українськими ельфами» [36]. З одного боку, письменниця дотримується національної традиції, а з іншого – її відкидає та заперечує. Письменниця неодноразово заявляла про свою несимпатію до штампів будь-якого роду, до «діток в білих сорочечках і віночках по воді» – кліше українського «поетичного кіно», які колись були новаторськими. Особливості відтворення міфологічного матеріалу в «Зачарованих музикантах» визначаються приналежністю твору до синтетичного жанрового різновиду, в якому поєднуються риси роману-феєрії та фентезі: мотиви

лицарського епосу, чарівної казки, образи кельтської і слов'янської міфології. Творчість Г. Пагутяк – своєрідна модель сучасного розвитку української літератури [30, с. 252].

Творчий доробок В. Шкляра в деякій мірі характеризується «химерністю», можна вважати, що вони виростили на тому ж «химерному» ґрунті. Наприклад, його історичний роман «Чорний Ворон» з'єднаний із новітнім відгалуженням фантастики – «криптоісторією», тобто розповіддю про «справжнє», «приховане» містичне підґрунтя відомих історичних подій. Головний герой отаман Чорний Ворон виявляється безсмертним, що означає нездоланність народного духу. Цей метафоричний прийом також вважаємо традиційним, якому відповідає манера оповіді й побудова тексту [28, с. 254].

Обраний В. Шклярем жанровий «мікс» (історичний роман, трилер, криптоісторія) не передбачає поетичної піднесеності традиційної літератури, тобто викликає певне відсторонення читача від подій, не припускає ні моральної оцінки, ані складності, на відміну від першого українського історичного роману «Чорна Рада» П. Куліша. Романи «Слуга з Добромиля» Г. Пагутяк і «Чорний Ворон» В. Шкляра – віддалені один від одного явища сучасної химерної прози, але в одному вони мають схожість [52]. «Химерна» проза все виразніше дрейфує в бік історичної, у кільватері за нею йде фантастика, точніше – фентезі. Проте національний міф у його цілісності ще не склався: культура повинна «переварити» нові для себе «блоки» історії [30, с. 254].

Отже, посилаючись на думку багатьох дослідників-літературознавців, характерними рисами «химерної» прози є: відсутність або неоднозначність сюжету, умовність, використання фольклору і міфів, ліризм, іронічність, гумористичність, використання фразеологічного багатства, поєднання різних жанрів, фантастичність, пародіювання, драматизм, дивовижні перетворення персонажів, переплетенням марень або снів з дійсністю, часопросторові зміщення подій.

1.2. Роман як основний жанр «химерної» прози

«Химерний» роман слід розглядати як спробу відображення у сучасній літературі тієї стильової течії, що відіграла велику роль на початковому етапі формування нової української літератури і літературної мови, а саме бурлескно-травестійної та сміхової лінії. Тому не випадково перший «химерний» роман з'явився наприкінці 50-х років із початком хрущовської «відлиги», коли слово й думка почали, хоч і несміливо, але вивільнятися з-під пресу тотальних заборон сталінського режиму. В оновленій атмосфері кінця 50-60-х років у літературах народів нашої країни виникла потреба знайти нові стильові напрями, жанри, тому погляди українських письменників звернулися до жанру, який традиційно вважався українським, національним [45]. Хоча й окремі риси «химерного» роману виявлялися ще у ХІХ столітті, але саме поняття з'явилося із виходом роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» 1958 року, що дав своєрідний старт «химерній» прозі у вітчизняному літературному процесі.

Поява такої жанрової модифікації як «химерний» роман дослідники вбачають у різних причинах. М. Наєнко однією з причин називає «хрущовську відлигу», що породила сподівання на українське відродження та особливу атмосферу духовної свободи [32, с. 283]; масштабні процеси в суспільно-політичному житті людства (дисидентські рухи, крах колоніальної системи, науково-технічну революцію, загрози екологічної катастрофи тощо).

Провідним жанром «химерної» прози є роман, який за твердженням Д. Куриленка, передбачає комбінування двох начал – текстового полотна та авторського бачення. «Химерна» проза вимагає від критиків «бути уважнішою до літературної форми, адже література таки не ілюструє життя, а постійно щось у ньому відкриває» [26, с. 35].

Певну складність становлять різні підходи до визначення поняття «химерний» роман. Н. Бернадська розглядає цей як форму «осмислення сучасності з позицій вічності, філософської постановки питань людського

буття, «народознавчих» проблем». Дослідниця пропонує виокремити такі різновиди «химерного» роману: іронічно-коментувальний, історико-легендний, гротескно-фантастичний, притчевий, алегорично-поетичний, казковий, міфологічно-поетичний [1, с. 12].

Літературознавець О. Журавська дотримується думки, що слід розглядати твори, об'єднані парадигмою химерності (тобто спільними ознаками, серед яких називають міфологічність, співіснування побутового й дивовижного, поетичність стилю), як різножанрові [17, с. 115].

М. Франчук вважає «химерний» роман новим явищем у літературі, адже у творах цього жанрового різновиду простежується переосмислення духовних цінностей із позиції нового суспільно-історичного й естетичного досвіду, наявна поетика фольклору, невловимі переходи правдивого й вигаданого, образи-метафори, переплетення високого і низького, героїчного й буденного, трагічного й комічного; використання українських демонологічних образів, повір'їв та вірувань давніх українців [44, с. 183].

А. Погрібний головною причиною появи цього жанру називає ускладнення відносин людини з дійсністю, що є наслідком неминучого розходження художнього мислення, образної тканини та стилю. Тому поряд із традиційними жанрами, митці художнього слова використовують різні й засоби «стисненого узагальнення» – легенда, притча, міф, символ, які відзначаються універсальністю структури, сприяють виявленню сутності явищ і процесів [38, с. 147].

О. Федотенко у процесі дослідження жанрово-стильового аспекту українського «химерного» роману робить висновок, що на з'яву цього жанру вплинули зміни в суспільній свідомості й психології, в суспільних настроях, що зумовило виникнення нових проблеми, провідних ідей, що є складовою духовного досвіду народу; зміни стосунків між людиною і дійсністю, внаслідок чого відбулася своєрідна кореляція літератури із дійсністю, з'явилися нові ідейно-філософські концепції, теми, конфлікти й характери, оновилися жанри, стилі, форми, прийоми, засоби поетики [43, с. 21-22].

Проте головна причина, на думку науковця, – це прагнення письменників зберегти власне національне обличчя (мову, традиції, звичаї), відстояти і донести до читача свою мистецьку позицію, погляд на життя і світ в період жорсткого ідеологічно-політичного пресу. Дослідник називає «химерний» роман засобом спротиву проти асиміляції народу, перетворення його на конгломерат радянщини, збіднення рідної мови, викорінення патріотизму, а також засобом збереження національної самобутності українського народу. «Химерна» форма викладу змісту таких романів сприяла їх обминанню заборон і безперешкодному виходу у світ у часи тотального радянізму [43, с. 23].

Розкриваючи джерела так званої «химерності» української прози ХХ століття, вказуємо на естетичну складність «химерного» роману і визначаємо такі риси, як: різноманітність засобів і прийомів художньої умовності; химерне переплетення ліризму, романтизму та епічності, міфологізації та реальності, сміху й драматизму, елементів гротеску й пародіювання; глибокий ідейний підтекст; використання просторіччя, гумору і його відтінків (карикатури, сарказму, іронії, гротеску, бурлеску і травестії); умовність, пародійність; залучення міфології, усної народної творчості, міфологічних і біблійних мотивів, уміле поєднання письменником різних жанрів, реального й фантастичного. Зазначаємо, що письменники не запозичують певні художні прийоми чи образи, а навпаки, переосмислюють «методи мислення, властиві усній народній творчості». Тому у «химерному» романі відсутні чіткі міфологічні сюжети та образи, а наявна лише їх інтерпретація.

Більшість дослідників-літературознавців одностайні в тому, що рисами українського «химерного» роману є: виразна національна складова, переплетення різноманітних стильових пластів (ліричних, гротескових, патетичних, іронічних тощо); утвердження історизму й сили зв'язку поколінь; жартівливо містифікований погляд на людину та світ; двомовність і орієнтація на усне розмовне мовлення; домінанта сміхового,

гумористичного начала. До жанрово-стильових ознак «хімерного» роману літературознавці зараховують синтез реального і умовно-фантастичного, що виростає з глибин народної творчості і зумовлює умовність ситуацій, образів, характерів; стилістична поліфонія, спричинена особливостями оповідної манери; інтелектуально-філософська наповненість творів; багата мовна стихія.

О. Журавська окреслює коло суперечливих моментів, що стосуються дефініції поняття й місця жанру «хімерного» роману у літературі, як-от: історична трансформація романного жанру в ХХ ст. і включення «хімерного» роману в цей контекст (наприклад, порівняльне вивчення «хімерного» роману в контексті магічного реалізму); специфіка реалізації структуроутворюючих характеристик жанру роману в межах української «хімерної» прози; індивідуально-стильове різноманіття творчості письменників, що презентують «хімерний» роман [17, с.115]. Дослідниця вважає варіативність лексичного значення слова «хімерний» (а саме: породжений грою фантастикою, важкий для розуміння і пояснення) підставою визначити фантастичну основу поетики українського роману цього періоду, особливе співіснування реального й ірреального в художній тканині. [17, с.115]. Літературознавець стверджує, що «хімерний» роман можна розглядати як різновид романного жанру й унікальне художнє явище, що сформувалося й розвивалося на українському ґрунті в межах соцреалістичної парадигми у другій половині ХХ ст. На її думку, така тенденція є відображенням тогочасної історико-суспільної ситуації і мотивується досягненнями національної, і світової культури, теорії, критики [17, с.116].

Під час аналізу «хімерного» роману науковці враховують індивідуальність письменника, який, з одного боку, наслідує традиції, усталені норми та правила, жанрові явлення, з іншого, – полемізує, порушує, висміює [17, с. 116]. Це також слугує підтвердженням синкретизму

характерних жанрових ознак роману, що знайшли своє відображення у «химерній» прозі.

Д. Куриленко стверджує, що інтеграція у романну структуру фантастичного начала та елементів фольклорних жанрів є визначальним чинником формування жанрової гетерогенності химерної прози, засобом збагачення та розширення зображально-виражальних можливостей епосу. Синкретизм жанрової структури химерного роману сприяв поглибленню змістового плану творів, формуванню підтексту, що так само дозволило митцям вийти за межі соцреалістичних парадигм [26, с. 111].

Отже, «химерний» роман – це жанр великої прози, у змісті якого простежується філософське осмислення сучасного буття людини із позицій вічності, переосмислення духовних цінностей через поєднання і строкате переплетення реального із вигаданим. До основних рис «химерного» роману належать переплетення високого і низького, героїчного й буденного, трагічного й комічного; використання українських демонологічних образів, повір'їв та вірувань давніх українців; стилістична поліфонія, спричинена особливостями оповідної манери; деформація часопростору; традиції сміхової культури; притчевість, інтелектуально-філософська наповненість творів; активне використання мовного багатства.

Висновки до розділу 1

Українська химерна проза є світоглядним підтвердженням глобальних культурних тенденцій нашого часу та наслідком генетичної наступності українського літературного процесу. З огляду на суспільно-політичну ситуацію («глухі» застійні сімдесяті роки) у СРСР, «химерність» була своєрідним засобом виходу за межі тоталітарного тиску в русло іншої – мовної реальності, що давав можливість хоча б на поетикальному, стильовому рівнях виявляти творчу свободу.

Під час дослідження сутності і характерних рис «химерної» прози було з'ясовано тлумачення поняття «химерний», «Химера». Встановлено, що «химерна» проза є самостійним явищем української літератури ХХ століття, має своє продовження у творчості митців-сучасників. Особливостями «химерних» творів є: відсутність або неоднозначність сюжету, умовність, використання фольклору і міфів, ліризм, іронічність, гумористичність, використання фразеологічного багатства, поєднання різних жанрів, фантастичність, пародіювання, драматизм, дивовижні перетворення персонажів, переплетенням марень або снів з дійсністю, часопросторові зміщення подій.

Провідним жанром «химерної» прози є роман, у процесі дослідження особливостей якого було визначено причини появи такої жанрової модифікації, одна з яких – протидія збідненню мови і викоріненню патріотизму, запроваджених на українських теренах радянською владою. На основі актуальних наукових розвідок було визначено основні риси «химерного» роману, зокрема це: фольклоризм, міфологізм, притчевість, філософізм, незбагненна комбінація високого і низького, героїчного і буденного, трагічного і комічного; мовне багатство; експерименти над часопростором. Завдяки «химерному» роману письменники змогли долучитися до філософського осмислення сучасного буття людини із урахуванням вічних ціннісних установок і орієнтирів.

В українській літературі специфіку «хімерної» прози слід розглядати як звернення до минулого, власне народницького з проекцією на сучасність. Це пояснюється тим, що в культурі відбувається повільне, часом хворобливе переосмислення історії. «Хімерна» проза глибоко вкорінена в національній українській культурі. У ній побутові реалії змальовуються з дивом, поетика історичної прози з сюрреалістичною логікою. Постійні застереження автора та оповідачів позбавляють реципієнта можливості вивести чітку й однозначну схему подій. Унікальність української «хімерної» прози очевидна, адже вона помітним чином «задає тон» українській жанровій фантастиці.

РОЗДІЛ 2

ХИМЕРНА ПРОЗА Є. ГУЦАЛА ТА ЇЇ СВОЄРІДНІСТЬ

2.1. Багатоаспектність творчого доробку Є. Гуцала

Творчість Є. Гуцала як одного з провідних митців ХХ століття є багатоаспектною. Його творчий доробок один із найрізноманітніших жанрово і найбагатших кількісно в українській літературі другої половини ХХ століття. Саме різноаспектність літературного доробку майстра слова на сьогодні зумовлює актуальність вивчення його творчості. Як стверджує Т. Грачова, система духовних, естетичних орієнтирів ХХІ століття часто стає предметом ретельного осмислення у новітньому літературознавчому дискурсі, адже потребує відповідного підходу і критичної оцінки. Репрезентанти сучасного постмодерного мистецького простору з його епатажністю, іронічністю, провакативністю, відвертою демонстрацією розриву з літературною традицією, іноді втрачають почуття міри та естетичного смаку. Тоді читач починає шукати душевного відпочинку, емоційного порятунку, енергетичного імпульсу у мистецьких здобутках класичної літератури, яскравим представником якої є Євген Гуцало [6, с. 17]. Тобто естетичні пошуки реципієнтів художньої літератури ХХІ століття повертають свій кут зору саме до багатоаспектності творчого доробку Є. Гуцала.

Суперечливість сучасного стану України, ідеологічні, політичні та навіть військові катаклізми спонукають сучасного читача до пошуку істинних передумов ситуації, що склалася. Тому цілком доречним є бачення О. Максимець, яка стверджує, що саме у творчості таких митців як Є. Гуцало можна віднайти ті істини, у пошуках яких перебуває наш народ, і які мають важливе значення для усвідомлення причин та передумов нинішньої ситуації в Україні [27]. Актуальність творчості Є. Гуцала особливо зросла на тлі політичних та глибоких ідеологічних змін, які ми спостерігаємо в сучасному українському суспільстві.

Творчість Є. Гуцала є жанрово різноманітною. Він звертався до малої новелістичної форми (настрійний етюд, поезія у прозі, сюжетне оповідання), великої прози (повість та роман), поезії, публіцистики. Є. Гуцало є автором низки сценаріїв, за мотивами його творів знято кіноальманах «Київські зустрічі» (1979), відеофільм «У лузі на старому дивані» (1981), «Виїзний товариський суд» (1981), повнометражний фільм «Парад планет» (1984), фільм «Солом'яні дзвони» (1986).

Дослідниця творчості Є. Гуцала О. Бульбачинська вказує на кореляцію тематичного спектру та ідейне спрямування творів письменника із його світоглядними переконаннями. Вона стверджує, що на формування світогляду, естетичних засад митця вплинула низка особистісних факторів та дух епохи з її глобальними конфліктами: понівечені війною дитячі роки, оточення рідних, закладена в дитинстві любов як одна з можливостей бачення прекрасного в житті, художній досвід класиків (М. Коцюбинський, М. Рильський, М. Стельмах) та усна народна творчість [2, с. 18].

Науковець Н. Полохова, яка присвятила свої наукові студії Є. Гуцалу, акцентує, що у творах митця наявний синтез ліричного, лірико-психологічного, реалістичного та химерно-гротескного способів художнього освоєння дійсності. Вона виокремлює художні критерії реалістичної прози Є. Гуцала, до яких відносить такі, як: чесність і правдивість авторської позиції, вибір героя, який в основному не відповідає вимогам соцреалістичного канону, максимальна зосередженість на його внутрішньому світі, орієнтація на вічні людські цінності, художня реалізація проблеми внутрішньої свободи [37, с. 202]. Цей факт слугує доказом правдивості й актуальності творчого доробку письменника. Л. Громик у процесі вивчення специфіки творчості Є. Гуцала в контексті шістдесятництва відзначає оригінальність ідіостилю митця, вбачає доцільним трактувати його прозу як спробу творчого спротиву естетиці соцреалізму [7, с. 162].

На наше переконання, для творів Є. Гуцала характерне незвичайне багатство спостережень над життям природи, переживання краси світу,

відкриття людиною для себе природи, що переростає в особливе самопочування; коли в ній пробуджується «духовний безмір» і вона як ніколи відчуває себе саму, свою духовну особистість. Естетичний центр більшості оповідань – живе співвідношення між людиною і природою, поглиблене сприйняття природи людиною в особливому емоційному стані й розкриття самого стану через таке сприйняття, таким станом здебільшого є любов.

До особливостей малої прози митця зараховуємо: насиченість фактичними відомостями про сучасне українське село, де живуть і діють реальні люди з реальними адресами, у реально існуючих домівках, в оточенні предметів і речей, описаних із скрупульозною точністю, з реальними прізвищами і географічними назвами. Об'єктом зображення є дійсність у різний період часу. Героями творів письменника є «незвичайно звичайні» люди в усій складності і суперечливості душевних якостей, що акумулюють темні і світлі сторони часу і своє середовище; відображення душі звичайної людини, у руслі незвіданих багатств її духовного, емоційного життя. Одна із провідних тематичних ліній творчості – поклоніння жінці-матері, подив перед її силою, часто вираженою особливим співвідношенням чоловічого і жіночого образів; щирість, переконливість, глибина болю і співчуття розповіді.

Н. Навроцька вказує на те, що мала проза письменника базується на фольклорі, літературних традиціях та гуманістичному пафосі. Вона наголошує на вияві у прозі митця двох способів сприйняття й відображення дійсності – ліричного (суб'єктивного) та епічного (об'єктивного), чим досягається висота емоційного впливу на представників читацької аудиторії [31, с. 12]. Дослідниця фіксує факт вдавання автора до художньої деталізації та модифікації жанрів (оповідання і новела, літературний лист і літературний спогад, акварель і етюд, пейзаж і пісню); створення нових жанрових моделей (новели-пейзажу, новели-пісні) [31, с. 9]; маневрування і схильність до перебільшень, смислових парадоксів; переходу від ліризму чи гострих

соціально-побутових картин до філософізму; використання різних оповідачів – оповідача-автора, оповідача-ліричного героя та нейтрального [31, с. 19].

О. Кумкова, яка присвятила науковій праці вивченню творчості Є. Гуцала як представника епохи шістдесятництва, зосереджує увагу на нових жанрово-стильових явищах, започаткованих письменником: ліризація прози, повернення в літературу духовного всесвіту конкретної особистості і реабілітація художнього психологізму; дегероїзація прози, пов'язана з «другим прочитанням війни». Наголошує на використанні у творах митця концептуального образу дитини-«підранка», що сприймає світ поза ідеологічними і політичними стереотипами [25, с. 56].

О. Максимець вказує на різницю у зображенні війни Є. Гуцалом та іншими митцями, яка полягає в тому, що на відміну від більшості авторів, прозаїк у творах на воєнну тематику звертається не лише до історії, але й до внутрішнього світу людей [27, с. 32]. Він майстерно передає психологічний стан людей, які перебувають під гнітом воєнних подій. Письменник у більшості своїх творів змальовує межу, яка диференціює поняття буття/небуття, життя/смерть. Весь прозовий доробок автора характеризується тонким відчуттям цієї межі та балансування внутрішнього стану героїв.

Розкриваючи модель світу у прозових полотнах Є. Гуцала, робимо висновок, що хронотоп у прозі Є. Гуцала 70-х років – це повоєнне село і місто. Сам автор зауважував, що не треба розглядати село та його жителів лише у виробничому плані, а слід загострювати увагу на емоціях персонажів [37, с. 53]. У зразках прозового письма митця художньо відтворено переплетіння кривавого (спогади очевидців Великої Вітчизняної війни) та гармонійного світу, «відродженого», у яких увага зосереджена на розкритті неповторного внутрішнього світу особистості.

У прозі Є. Гуцала 70-х рр. ХХ ст. можна спостерігати звернення до образу міста, що відтворене у системі опозицій «село-місто», «провінційне містечко – столиця». Місто прирівнюється до живої істоти, яка має певний вік, емоційний стан та настрій. Образ міста-агресора, що нівечить душу

людини, пов'язаний з маргінальними героями Є. Гуцала. Гостру самотність серед міського натовпу відчувають рефлектуючі герої письменника. Міський топос найчастіше репрезентований як вулиці, базари, собори. Залежно від сприйняття героїв, настрої яких проектується на навколишню дійсність, вулиці міста можуть таїти небезпеку або, навпаки, дарувати спокій, а натовп – загрожувати нівелюванням особистості або створювати відчуття причетності міського соціуму [37, с. 207].

У своїй творчості Є. Гуцало вдавався до поезії, зокрема він є автором збірок «Письмо Землі», «Час і простір», «Живемо на зорі», «Напередодні нинішнього дня». В. Дончик називає вірші митця «своєрідним ворожінням над душею, сенс якого – в очищенні від суєтного, минушого, в омолодженні, у поверненні до того стану любові, людяності, космічної доброти, котрий і є найбільшим людським скарбом» [12, с. 322]. Можемо стверджувати, що поезія Є. Гуцала є найбільш вдалою формою вираження його естетичних концептів, що характеризується емоційною виразністю художнього мовлення. Наприклад, у його поетичній збірці «Сто віршів для дітей» простежується ідейно-тематичне багатство образів та динаміка самобутнього мистецького світу Євгена Гуцала.

Специфіка художнього мислення письменника у відтворенні загальнолюдських мотивів визначається тенденцією до увиразнення духовної сутності людини та динаміки її внутрішнього життя. Оповідання і новели Є. Гуцала засвідчили про його сформованість як самобутнього новеліста, якому притаманні ощадливість і місткість простої оповіді, глибокий психологізм та ліризм. Є. Гуцало у своїй новелістичній спадщині сповідував загальнолюдські гуманістичні принципи. Світ, який створив письменник у багатьох оповіданнях, перейнятий дбайливою ніжністю до людської особистості. Він неодноразово наголошував, що передає людям свою любов, навчає їх бути свідомими. Твори Є. Гуцала можна вважати новаторським відкриттям тогочасної літературної епохи, що несе в собі дивовижний заряд духовного, інтелектуального й емоційного впливу. Мала проза Є. Гуцала – це

оригінальна реалізація художньо-естетичної концепції людини і світу, на основі загальнолюдських цінностей і гуманістичних орієнтирів самого письменника.

Героями творів Є. Гуцала стають звичайні люди з усіма складностями життя, що складають темні і світлі сторони того часу й середовища. Письменник прагне зобразити персонажа, зануреного в буденність, із його свідомістю, почуттями і баченням світу, людину, яка під тиском надзвичайних для неї обставин або випадку, у стані особливого психологічного настрою вимушена вийти за межі цього «нормального» існування. У деяких ситуаціях можемо спостерігати героїв новел у моменти вагань, гострих переживань, душевних мук і емоційного потоку почуттів. Головний герой творів Є. Гуцала – справжній представник національного характеру. Його доміантною рисою є сумління в істинно традиційному звучанні, яке об'єднує людину із соціумом, з усім людством. Ліричний герой – близький авторові, але не ідентичний йому. На емоційному рівні персонажів проглядається сам автор зі своїми поглядами, рисами його психології і світосприйняттям. Однак і сам Є. Гуцало неодноразово вказував на те, що не варто в його головних героях «пізнавати автора» і порівнювати з ним [31, с. 185].

Визначним етапом у творчості Є. Гуцала стала поява трилогії «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет», що неодноразово спричиняла літературні дискусії серед критики. Твори вирізняються використанням багатств фольклору (фразеології, прислів'їв, приказок, анекдотів) та стильовою дифузією (поєднання бароко, реалізму, романтизму, модернізму та ін).

До стильових особливостей прози Євгена Гуцала зараховуємо: ліризм оповіді, філософічність, уведення вітаїстичних образів і мотивів, творення наскрізних образів, психологічне та філософське осягнення дійсності. Створення письменником неординарних характерів персонажів та зосередження на їх внутрішньому стані. Повне заперечення автором ідей

соцреалізму, тяжіння до істинності у розумінні національної історії. Використання фольклору для повнішого розкриття української душі та звернення до проблем національної самоідентифікації та самовизначення.

Унікальністю публіцистики Є. Гуцала є звернення до раніше заборонених тем: розкриття національних проблем, відстоювання автохтонності української нації, визнання її багатой та історично зрілої культури та ментальності, вираження співчуття до долі українського народу; пророча віра у велике майбутнє та світове визнання українства. Цикл публіцистичних статей митця під назвою «Ментальність орди» викриває імперську свідомість. За нашим спостереженням, теми і проблеми, порушені у публіцистиці Є. Гуцала, набувають нового звучання та є актуальними в наш час.

На наше переконання, творчий доробок Є. Гуцала є антропоцентрично орієнтованим, що відображає чіткі антропокультурні параметри. Його творчість характеризується заглибленістю у народні джерела. Проблемно-тематичний діапазон зосереджений на духовності людини, моральних цінностях та самоцінності. Потужний морально-етичний підтекст, у якому виявляється головна спрямованість гуманізму письменника – це основний імператив внутрішньої і зовнішньої гармонії.

Творчість Є. Гуцала неоднозначно сприймалася тогочасною критикою, представники якої наголошували на асоціальності та аморфності персонажів у творах, їхню зосередженість на власному внутрішньому світі, відірваність від реалій буття. Проте, на наш погляд, персонажі творів письменника навпаки є включеними у людське буття, яке митець відтворює через ключові антропологічні події: страх, розчарування, любов, пристрасть, зрада, радість, насолода та очікування, які супроводжують повсякденне соціальне буття людини.

Творам Є. Гуцала характерна своєрідна амплітуда людських почуттів, що базується на моральних якостях, стирання межі минулого і теперішнього, органічному вплетінні в оповідну канву алогічних ситуацій, що

наближаються до сьогодення; модель «оберненого очікування», висвітлення розмаїття характерів, змалювання повсякденності як «філософії виживання», заклик людини у складних, незалежних від неї обставин, не відмовлятися від першооснови буття, а навпаки знаходити радість від самого існування; утвердження моральної свідомості [15, с. 22, 23].

Гра, інтертекстуальність, іронічність та багато інших типових прийомів постмодернізму активно апробувалися у творах Є. Гуцала. Його новели, повісті і романи, засвідчили важливу світоглядну ознаку постмодерну: глобальну втрату сенсу старої системи, її ідеології, моралі, життєвих принципів, цілей буття. Проте письменник ніколи не робив цього нарочито, епатажно, органічно включаючи елементи нової світоглядної системи у свої твори. Він ніколи не конструював прозу, не нав'язував літературі схеми і не користувався готовими «рецептами» творчості, що є помітним у багатьох визнаних українських постмодерністів. Саме тому вловити навіть окремі елементи цієї стильової системи у прозі Є. Гуцала дуже важко [24, с. 25].

Отже, багатоаспектність творчого доробку Є. Гуцала полягає у жанрових, ідейно-тематичних та стильових варіаціях. У своїх творах письменник, з одного боку, порушував звичні тогочасні проблеми, а з іншого – робив сміливі спроби філософського осмислення сучасного буття людини з урахуванням вічних ціннісних установок і орієнтирів через використання так званої «химерної» прози. Це засвідчує провідні позиції письменника на літературно-мистецькій арені ХХ століття. Є. Гуцало – це майстер новелістичного жанру, митець-шістдесятник, успішний експериментатор-віртуоз у жанрі «химерного» роману.

2.2. Трилогія «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет» як взірці «хімерної» прози письменника

Трилогія «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет» – яскраві зразки «хімерної» прози письменника. Це своєрідний віртуозний експеримент митця в жанрі «хімерії». Літературознавець Л. Тарнашинська зазначає, що письменник у процесі написання трилогії відчував, що «сам себе заперечує», але водночас указував на те, що знаходить «себе у нових формах», глобальніших за досягненням життєвого матеріалу, за розумінням характерів та наповненістю словом. Прозаїк констатував, що після свого творчого експериментування у жанрі «хімерної» прози, тобто після написання вищезгаданих трьох її зразків, реалістичне прозописьмо йому стало не до вподоби, почало здаватися одноплосинним [42, с. 19].

Із виходом романної трилогії Є. Гуцало писав: «...пишучи «Позиченого чоловіка...», «Парад планет», «Приватне життя феномена», я не відчував, що руйную себе. Відчував, що – заперечую (і не тільки себе), а от що руйную – зовсім ні. Бачив, що знаходжу сам себе у формах нових для себе, у формах глобальніших за досягненням життєвого матеріалу, за розумінням характерів, за наповненістю слова...» [19, с. 34]. Свою «хімерну» прозу митець назвав «ексцентричною». Перехід Є. Гуцала від конкретно-реалістичних форм зображення дійсності до так званих «ексцентричних», бурлескно-карнавальних, іронічно-поблажливих пояснюється не тільки художньо-стильовою вичерпаністю, а філософським налаштуванням і внутрішнім станом письменника [16, с. 19].

Дослідниця О. Кумкова називає «хімерну» прозу Є. Гуцала питомо українським, незапозиченим, несконструйованим постмодернізмом [24, с. 142]. Вона також вказує на історію створення митцем першого зразка «хімерної» прози. Першому роману трилогії передувала ціла низка жартівливих новел, які увійшли до книжок «Полювання з гончим псом», «Мистецтво подобатись жінкам» та ін. У них відчутна письменницька

інтенція знайти український відповідник європейській тенденції до конструювання іронічного, ігрового середовища літературного твору, до створення сміхової «картини світу», до гумористично-епатажного порушення багатьох культурних табу [24, с. 142]. У творах письменника переважає іронія, «несерйозний» погляд на світ, який, хоч і корениться у старовинних народних традиціях, усе ж значною мірою співвідноситься з найсучаснішими філософськими концепціями.

Вважаємо, що трилогії Є. Гуцала властива своєрідна лінгвістична «оболонка». Засоби мовного відображення зазнали обміну: мова стала джерелом картини світобудови, метафоричність життя набула протилежних знаків – персонажі й події роману стали експлікацією мовних метафор [24, с. 143]. Дослідники «химерної» прози письменника Л. Панова і Л. Соловйова вказують на неоднозначну реакцію критики, літературні полеміки стосовно «химерних» романів митця, але водночас відзначають щедрість використання народної фразеології, прислів'їв, приказок, анекдотів у творах [34, с. 7].

О. Кумкова, зауважує, що у трилогії про Хому Прищепу найповніше виявилися риси постмодернізму, а тому вчений наголошує на тому, що ігнорування виразних елементів цього літературного напрямку у романах – означатиме й надалі відмовлятися розуміти специфіку їхньої поетики. У «химерних» романах простежується творча еволюція письменника, розвиток наративної стратегії та художньої концепції творення характеру персонажа, що зазнала вияву у зрілій прозі митця. У романі-трилогії Є. Гуцало запропонував авторську версію синтезу етнічних традицій і постмодерністських художніх прийомів, що виявилась у персонажах-симулякрах, у «подвійній стилізації» наративу, експлікації народнопоетичних концептів в образній структурі романів і водночас використанні їх як стратегічного оповідного прийому [24 с. 145].

Із основних особливостей «химерної» романістики Є. Гуцала можемо виокремити такі: орієнтація на фольклорні елементи; гротескність

зображення дійсності; ускладненість, заплутаність фабули твору; багатоплановий сюжет; перенасичення різноманітною інформацією; зміщення часопросторових меж; насиченість фантастичними і сміховими елементами; гумористичність, іронічність; синтез реального і умовно-фантастичного, що виростає з глибин народної творчості і зумовлює умовність ситуацій, образів, характерів; спотворення просторової життєподібності; суб'єктивне сприйняття часу. Варто зауважити, що літературна мова аналізованих творів письменника є дуже афористичною, для неї характерне надмірне використання загальнонародної фразеології; продуктивне використання авторських перифразувань.

Літературознавці зазначають, що перший роман трилогії «Позичений чоловік» легкий для сприймання [3, с. 34]. Провідна лінія твору – це факт позичення головною героїнею свого чоловіка Хоми Прищепи іншій жінці, тому всі перипетії твору побудовано навколо цієї події. Показовим є той факт, що головний герой є оповідачем роману. Натомість у другій частині трилогії «Приватне життя феномена» наявний інший тип оповідача, імовірно письменник, який їде з Києва до Яблунівки, щоб зустрітися з Прищепою, тепер уже відомим автором роману «Позичений чоловік».

Персонаж Хома, сповнений бажання зблизька поспівчувати «жертвам капіталістичного гноблення», виїжджає до США. Тим часом Письменник відкриває, що сила його органів чуття в загадковий спосіб помножилася: він може, за допомогою телепатії, бути свідком пригод Прищепи в Америці. Розділи про пригоди в Америці переплітаються з яблунівськими, що створює можливості для сатиричного трактування західної культури, зокрема у США.

У деяких епізодах твору, спираючись на техніку з'ясованого надприродного, відтворені зустрічі Письменника з історичним минулим: з татарами, козаками, німецьким офіцером з часів Другої Світової війни і загадковою привабливою жінкою. Проте виявляється, що процес театралізованої історії Яблунівки, постановку якого робить драматичний гурток, намагаючись досягти максимально реалістичного відтворення

минулого. У фіналі роману «Позичений чоловік» головний герой Хома повертається додому, а Письменник від'їжджає до Америки, переконаний, що геній Прищепа вартий за будь-яке наслідування.

У творі «Парад планет» з'являється третій тип оповідача, тобто людини, не пов'язаної із сюжетними перипетіями твору, який здійснює опосередкований виклад подій. Основний кут зору сконцентровано на події в Яблунівці після повернення Хоми Прищепи із Америки, відмежуванням його від колгоспу, упровадження в населеному пункті різноманітних високотехнологічних новинок, покликаних раціоналізувати працю, замінити дії людини роботами; перетворення головного героя у тракторозавра і підготовку Хоми і Мартохи до параду планет. Епізод твору про технічний прогрес у сільській місцевості, запровадження машинних технологій свідчить, що «химерна» проза Є. Гуцала тяжіє до відтворення запитів тогочасного суспільства.

Романи Є. Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет» ми зараховуємо до «химерної» прози, тому доцільним у прозових полотнах митця визначити особливості, характерні для цього літературного жанру. «Химерній» прозі митця притаманна метафоризація та іронічне відображення дійсності. Наприклад, у першому романі «Позичений чоловік» в іронічній тональності відтворений образ головного героя – Хоми Прищепи, його дружини Мартохи та любаски Одарки. Іронічним є сам процес позичення чоловіка. До гумору автор вдається при відтворенні образів головних персонажів, указуючи на їх вади (Хома постійно ототожнюється із «грибом-маслячком», його жінка Мартоха своєю надзвичайною схильністю до позичків, Одарка – надмірним потягом до перепродування, спекуляцій, приховування нетрудових доходів), опису факту про створення музею Хомою, установлення для нього постаменту.

Іронію, гумор та деякі гіперболізовані ознаки фіксуємо в романі «Приватне життя феномена», що розкриваються у надмірному возвеличенні культу Хоми Прищепи, його «прославляння» на весь світ, зображення

важливих світових подій як дріб'язкових порівняно з особою головного героя. Чітко простежується іронія у зображенні особистості творчої трагедії художника, що працює в душі рухомого живопису. Його творчий успіх межує з абсурдом. Іронічним є підсумок-висновок твору: *«Погомонять і розійдуться, й костури їхні грушеві дзьобатимуть землю, як голуби; «...і як уже нині не радіти, що така широка слава по мені зостанеться в Яблунівці, на рідній землі...»* [14, с. 382].

Фантастичні події та зміщення часопростору найбільш виражені в романі «Приватне життя феномена». Наприклад, ситуація, пов'язана із надздібностями оповідача долати просторові межі і можливістю бачити пригоди Хоми в Америці, зустріч оповідача з ординцями, козаками, гітлерівцями, його коханою Соломією – теж перебувають поза простором і часом. Вони часто межують між сновидіннями феномена і реальністю.

Пародіювання, дивовижні метаморфози персонажів спостерігаємо у творі «Парад планет». Наприклад, ситуація перетворення Хоми на цілителя, тракторозавра, чудесні «зцілення» персонажів від фізичних та психологічних вад, пародійоване голодування як запобіжний засіб від маловідомих хвороб. Пародія та іронія виражені в тотальній роботизації усіх можливих трудових процесів у колгоспі «Барвінок». Для всіх складових частин «химерної» трилогії Є. Гуцала характерна взаємодія високого і низького, героїчного і буденного, трагічного і комічного. Високе і низьке вдало поєдналося у головному героєві твору та його дружині, у яких, з одного боку, переважають сімейні цінності, а з іншого – обов'язки позиченого чоловіка. Поєднання героїчного і буденного відображається у показі козаків і ординців у творі «Приватне життя феномена». Прикладом поєднання трагічного і комічного є похорон бухгалтера колгоспу «Барвінок» Варави і зображення його життєвих «уподобань» (роман «Позичений чоловік»).

«Химерній» прозі митця властива художньо-стильова поліфонія, що особливо реалізується у романах «Приватне життя феномена» і «Парад планет». У них вдало поєднуються бароковий, реалістичний стиль із

вкрапленнями модерного(символізм, імпресіонізм) та постмодерного (ремнісценції, алюзії, інтерсексуальність) тощо. Найбільше у романній трилогії домінує бароковий стиль через поєднання несумісних начал: реального і фантастичного, абстрактності та натуралістичності, загадковості й достовірності образів-персонажів. Фантастичні, умовні й гротескні елементи, наявні у трилогії, допомагають реципієнтові помітити філософічність та ідейність роману, яка полягає у розкритті провідного мотиву – пізнання людиною справжньої цінності життя, знаходження істини.

У реалістичній манері романіст подає портретну характеристику головних героїв. Наприклад, для відтворення образу Хоми Прищепи Є. Гуцало вдається до використання іронії, гумору і гіперболи. Хома Прищепка характеризується у різних вимірах – реалістичному(звичайний селянин та господар) й фантастичному(людина-мандрівник, яка постійно переміщається у часопросторі). У романах «Позичений чоловік» і «Парад планет» характерним є використання фольклорних (опис народних обрядів, традицій, побуту) та біблійних мотивів (в дещо іронічному сенсі Хома Прищепка прирівнюється до пророка Мойсея). Вдале поєднання літературних стилів неодноразово вказує на майстерність та неабиякий талант Є. Гуцала.

Отже, усім частинам трилогії Євгена Гуцала властиві такі риси, як: використання фольклору, іронічність, гумористичність, використання фразеологічного багатства, поєднання різних жанрів, фантастичність, пародіювання, дивовижні перетворення персонажів, переплетенням марень або снів з дійсністю, переплетення високого і низького, героїчного й буденного, трагічного й комічного; художньо-стильова поліфонія, спричинена особливостями оповідної манери; деформація часопростору. Це дає підстави стверджувати про приналежність трьох аналізованих романів до найкращих зразків «химерної» прози.

2.3. Художньо-проблемний діапазон «химерної» прози Є. Гуцала

Своєрідним підсумком ідейних шукань романіста є трилогія про Хому Прищепу, в якій цілісно поєдналися найрізноманітніші прийоми гротеску, травестії, бурлеску, інтертекстуальності та іронії тощо. Саме в цих творах відбувся фінальний етап еволюції авторської концепції літературного характеру – від монолітної традиційної реалістичності 1960-х років через деструкцію цілісності образу персонажа в 70–80-х роках до постмодерної колажності 1990-х.

Проте ця еволюція пройшла повз увагу літературознавців, які досі залишаються на позиціях устояної реалізоцентричної концепції трактування прози Є. Гуцала. Ось така характеристика роману подається в «Історії української літератури ХХ ст.»: «Герой трилогії Є. Гуцала Хома Прищепка – персонаж народного комічного дійства, втілення найвиразніших рис національного характеру, насамперед оптимістичного світосприйняття, морального здоров'я, життєвої сили та мудрості. Роблячи саме такого персонажа героєм романної трилогії, письменник, вочевидь, мав намір оновити, осучаснити традиційну постать українського фольклору – веселого мудрого оповідача й навчителя життя» [19, с. 149]. Цей стереотип, безумовно, має достатні підстави, проте на нашу думку, він виявляється вичерпним не в усьому.

Не відкидаючи такого уявлення, ми пропонуємо внести у нього істотні корективи, передусім маючи експериментальний роман-трилогію Є. Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» і «Парад планет». Цей великий і досить помітний свого часу твір не здобув ґрунтовної літературознавчої оцінки через те, що критика так і не знайшла відповідного інструментарію для його аналізу. У даному разі стереотип трактування творчості письменника заблокував можливість адекватної літературознавчої інтерпретації твору. Оцінка виявилася правомірною лише частково, оскільки ні багатство лінгвістичних імпровізаційних скарбів-стилізацій під етнічну

автентику, ні сюжетне роману-трилогії, ні безліч дотепних ситуацій, що виникають на перетині реального життя і його фольклорної копії, не розкривають усієї повноти змісту твору і викликають у читачів і критиків непорозуміння. У романі відчувається прозорий натяк на значно глибший смисл, філософське узагальнення, проте знайти підказку в дешифруванні традиційних художніх стратегій виявляється неможливим.

Проте не тільки в «канонах», а й у їхньому руйнуванні криється розгадка багатьох особливостей характеротворення митця. Є. Гуцало належав до тих письменників, які не замикалися у вузьких рамках традицій і були чутливими до найновіших відкриттів свого часу. Його творчість демонструє жвавий відгук на модерні атрибути життя, прагнення освоїти новітні тенденції часу, аж до епатажних (згадаймо його еротичні оповідання і задум написати «Український декамерон»). Письменника цікавили досягнення науки, філософії, літератури, він був по-справжньому відкритий до сучасності. Він міг не звернути увагу на таке потужне філософськомистецьке явище, як постмодернізм, що став своєрідною літературною тенденцією в Україні, починаючи з 1980-х років [24, с. 140].

У трилогії «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» автору вдалось охопити досить широкий діапазон проблематики. Ці проблеми показано крізь призму світосприйняття й світобачення персонажів твору, відображено у їхніх вчинках. У «хімерній» прозі Є. Гуцала порушується проблема спекулятивних дій селян, приховування ними нетрудових доходів, торгові зловживання. Ця проблема вдало розкривається у романі «Позичений чоловік» в образі Одарки Дармограїхи, яка заради приховування факту незаконного збагачення навіть позичає чужого чоловіка і постійно турбується про своє викриття. Герої романів вдаються до торгових зловживань. Одарка у мізерних масштабах переймається спекуляцією, а лавочник Петро Кандиба розширює межі такої незаконної діяльності, зробивши заручниками всіх жителів села. Проте письменник показує еволюцію цих персонажів, які згодом стають на істинний шлях.

У «химерії» письменника розкривається проблема подружньої вірності і невірності, що продемонстровано в образах Хоми і Мартохи. Їхні дії суперечливі, адже начебто цінуючи шлюб, Хома, будучи позиченим, виконує подружні обов'язки стосовно іншої жінки. Тому питання перебування між шлюбною вірністю і невірністю у творі досить нестабільна хитка. Логічним продовження вищеописаного є проблема схильності жінок і чоловіків до перелюбу, підтвердженням чого є образи: Хоми, який вступає у позашлюбний зв'язок з Одаркою; Христі, яка народжує позашлюбну дитину і сприймає це як норму; Дмитра Волосюка, який тільки полнеє за жіночими принадами Одарки; зоотехніка Невечері, який вступає у прихований зв'язок із дояркою Христею, внаслідок чого народжується дитина, але чоловік не поспішає визнавати батьківство. На основі вищезазначеного можемо стверджувати, що у творі порушена проблема моральності суспільства, що відображається через протидію двох діаметрально протилежних констант: мораль і аморальність. Водночас автор актуалізує проблему нехтування сімейними цінностями, що реалізується через наскрізні образи твору. Це Хома Прищеп, Одарка, Мартоха, Христя, Дмитро Волосюк, зоотехнік Невечеря. У дещо карикатурному плані, актуалізується проблема дезертирства, приховування істини, що розкривається через образ Дмитра Волосюка, який усім розказує про свої подвиги на війні, на якій насправді ніколи не був. Усе його геройство – це підлий обман і багатослів'я.

Не менш важливою є порушена творцем трилогії проблема суспільного визнання людини. Адже досягнути цього визнання прагне кожен незалежно від освіти, професії, можливостей, соціального статусу. У перебільшеній та іронічній формі автор показує суспільне визнання головного героя – Хоми Прищепи, навколо образу якого формується культ особи. На це вказують події, що відбуваються у музеї, ситуація із постаментом, зарубіжними публікаціями та відвідинами Америки, де наш герой є важливою персоною. Згодом наскрізного персонажа трилогії з'являється дар впливу на оточуючих через цілющі здібності. Тут можна

провести паралель із культом особи Сталіна у радянські часи. Проте письменник це вдало завуальовує, маскуючи істину під маскою «химерії».

У творі «Приватне життя феномена» у прихованій формі викриваються гасла рухомого живопису, що досягається через введення у сюжетну канву роману образу художника, який не встигає за тенденціями мистецтва. Наприклад, коли художник створює мистецький шедевр, відразу ж змінюються обставини: то «корова надої втрачає», то «доярка вийшла із розряду передовиків» і так далі [14, с. 346-348]. Це свідчить про цілковиту абсурдність рухомого живопису, який не має абсолютно мистецької цінності. Через такі епізоди показано абсурдність, фарс і нісенітницю мистецької діяльності головного героя.

Важливою проблемою, що порушена у «химерній» прозі Є. Гуцала, є світова влада грошей. В аналізованих творах це питання найповніше розкривається в образі Одарки Дармограїхи, яка накопичує гроші, що втратили свою актуальність. У романах простежується хибна думка про купівлю/продаж, а саме у творі «Приватне життя феномена», в якому показано процвітання унікальної фірми-аптеки, де можна придбати різні людські органи, навіть мозок іншої людини.

Критика капіталістичних відносин як одна із проблем трилогії влучно відображається через мандрівку Хоми Прищепи до Америки. Водночас критиці піддаються цінності американського і радянського суспільства, що показано через зміни пріоритетів стосовно передових позицій, які мав зобразити художник на картині, але завжди не встигав за тими змінами. То корова перестала давати великі надої, то внутрішні резерви залишилися поза увагою, то доярка вже перестала належати до когорти передовиків колгоспу «Барвінок». Через ці кумедні, навіть абсурдні епізоди показано псевдоцінності радянського суспільства. Крім того, автор звертає увагу на таку проблему, як викриття псевдоцілітєвства, розкриваючи її через наскрізний образ трилогії – Хоми Прищепи.

Через проблемний діапазон трилогії показана критика представників псевдоеліти, які займаються лише дріб'язковими справами, а вирішення глобальних питань залишаються поза їх увагою. Псевдоеліта представлена образами директора школи Кастальського, голови колгоспу «Барвінок» Дмитра, когортою науковців, з якими спілкується Хома після появи чудодійних здібностей. Автор також удається до висміювання тотальної роботизації трудових дій, що призводять до перетворення людини на робота. Ця проблема є наскрізною для творів «Приватне життя феномена», а особливо «Парад планет».

Прагнення людини до накопичень без будь-якої подальшої мети автор демонструє через образ Одарки Дармограїхи, яка постає в кумедній іпостасі. Викриття культу особи і поклоніння відображено у постаті Хоми Прищепи, який стає відомим завдяки роману «Позичений чоловік». Поштовх до марнославства у першій частині трилогії «Позичений чоловік», репрезентує дружина Хоми під час створення музею та замовленні портрета чоловіка. Атрибутом культу особи Хоми Прищепи в романі «Приватне життя феномена» стає постамент. У завершальному творі трилогії «Парад планет» Хома прославився завдяки просвітительським здібностям. Такий підхід дуже нагадує культ особи Сталіна у радянському суспільстві (розвішування портретів, встановлення пам'ятників). Автор зауважено вказує на масове знищення «не згодних» із владою через епізод із побиттям бовванів, викриває демагогію і бюрократизм через діяльність директора школи і голови колгоспу та їхнє світобачення та абсурдні ідеї.

Вважаємо, що художньо-проблемний діапазон аналізованих зразків «хімерної» прози письменника представлений проблемами дезінформування суспільства, системою доносів як у особистому плані (Мартоха – Хома), так і поза ним, як, наприклад, донос академіка Корогли до правління колгоспу, який ще й паралельно слугує засобом викриття фальшивості буття академічної спільноти; покарання осіб за доносом без з'ясування обставин, а саме «відлучення від ударної праці» головного героя трилогії. У «хімерній»

творчості Є. Гуцала відчувається туга за козацькою вольницею, що відображено у романі «Приватне життя феномена», в якому декілька разів наведено епізоди із козаками, які показані героями. Тому возвеличення славного й героїчного минулого українців й туга за козацькою вольницею теж входить до проблемного діапазону аналізованих творів. Побіжно письменник викриває таку моральну ваду людей як заздрість. Її найбільші вияви можемо спостерігати у поведінці жіночої половини роману – Одарки, Мартохи та Христі.

Невід'ємним складником трилогії Є. Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» є образна система персонажів. Вважаємо, що у кожному наступному романі трилогії додаються нові персонажі, хоча більшість з них виконують епізодичну роль. До наскрізних образів героїв твору належить «старший куди пошлють» Хома Прищепка, Мартоха, Одарка, зоотехнік Трохим Невечеря, голова колгоспу Михайло Григорович Дим, доярка Христя, директор школи Діодор Кастальський, дід Гапличок, буфетниця Настя, «військовий побратим» Дмитро Волосюк, бухгалтер Петро Варава.

Образ головного літературного героя трилогії Хоми Прищепки – іронічно-жартівливий, про що свідчить його мовлення, прізвище, займана посада, набута слава, нововідкриті здібності чути мову інших істот і цілителя, перевтілення на тракторозавра: *«Я – Прищепка, така вже халепа. І я вдячний своїм предкам, які колись так надумали наректись...»* [14, с. 8]. Комічними є ситуації, у які він потрапляє, – це факт позичення, неіснуюче викрадення, прив'язування на ланцюг, «поранення» від сіамського kota, відлучення від колгоспу, підготовка до параду планет, лікування хворих, голодування та багато інших: *«...я, Хома Прищепка, старший куди пошлють у колгоспі «Барвінок»...»* [14, с. 6].

О. Кумкова зазначає, що образ самого персонажа значною мірою залежний від його мовної поведінки, структура його характеру є експлікацією традиційних народнопоетичних концептів: *«Маю таку душу-*

комірчину, в якій, коли пильніше придивитись, десь на покуті ікона висить, спитими барвами мерехтить, а в куточку під іконою й лопата стоїть, якою біля гною ходять, землю перегортають, зерно перелопачують...» [14, с. 17].

Звідси – парадоксальна структура Гуцалового інтертексту: система цінностей народного світобачення виступає не як «допоміжний засіб» створення художньої картини світу, а як її джерело. На відміну від творчості попередніх років, де на образи персонажів впливали лише окремі елементи постмодернізму (інтертекстуальність, колажність, іронія тощо), у трилогії про Хому Прищепу письменник уперше створює не образ героя, а симулякр, іронічний образ-вігадку, образ-небилицю, «прототипом» якого є не людина, а народнопоетичні метафори окремих граней психології [24, с. 144].

Дружина головного героя Мартоха постає як людина, яка любить робити позички, корислива особа, яка заради наживи вирішила позичити власного чоловіка: *«Нема, либонь, у Яблунівці такої хати, в якій би Мартоха щось не позичоа на своєму віку...щоб вона перед кимось у боргу не була» [14, с. 28];* людина, яка вправно володіє словом, схильна до тривалих промов: *«Довгий язик у Мартохи – не такий і великий гандж...» [14, с. 32];* постійно повчає свого обранця; здатна викрутитися з будь-якої ситуації, орієнтується на «громадську думку» села.

Одарка – нечесна жінка, що живе заради купівлі-продажу, наживи, користі, проводить спекуляції і заради приховування нетрудових доходів здатна позичити як прикриття навіть чужого чоловіка, схильна до грошових накопичень і перелюбу: *«В чужу гречку завжди кортить їй ускочити...», «...на родинях давала волю своєму язичку і зичила...» [14, с. 43].* Проте завдяки незвичайному «зціленню» головним персонажем стає на істинний шлях, стає чесною трудівницею.

Зоотехнік Трохим Невечеря постійно повчає трудовій дисципліні головного героя, змушує відмовитися його визнати батьківство від позашлюбного сина доярки Христі, аби самому із запізненням визнати це батьківство: *«...випустив на волю вільну свій розсипчастий сміх, схожий на*

скаженого в свої веселошах дракона...» [14, с. 87]. Голова колгоспу Михайло Григорович Дим схильний до нісенітниць і абсурдних рішень, є виконавцем системи, абсолютно не має власної думки, ряд його дій зовсім не відповідають реалістичності: *«спокійний, як монумент...упевненою керівною ходою наблизився до столу...»* [14, с. 95]. Доярка Христя – жінка, що схильна до перелюбу, але працююча, усьому знає лад: *«Губами наче говорить, а руками діло робить...»* [14, с. 78]. Директор школи Діодор Кастальський – приклад недалекоглядного керівника, що не має власної прогресивної думки: *«...у нього дяконський бас і такі оксамитові переливи в грудях, як у трофейного німецького акордеона, якого я колись був привіз із Німеччини, а потім продав на районному товчку»* [14, с. 116]. Дід Гапличок – гумористичний образ, сильний здоров'ям і духом, схильний до узагальнень: *«...дід Гапличок має такий великий розум, що від нього можуть і роги порости не менші, ніж в Імперіалізма-бугая, в дідовій голові, як у ліхтареві, палає свічка»* [14, с. 72]. Дивакуватим фантазером постає сторож Опанас: *«Дядько Опанас був цупкий і дебелий, наче зі столітнього дуба майстерно виточений на верстаку вправним столяром»* [14, с. 122]. Буфетниця Настя – шаблонна виконавиця повторюваних дій: *«...загубила до ріпички наша яблунівська буфетниця людський сором, як славнозвісна сорока, що загубила свій хвіст»* [14, с. 184]. «Військовий побратим» Дмитро Волосюк – неправдивий чоловік, дезертир, що видає себе за бувалого воїна, авантюрист і аферист, ласий до жіноцтва: *«...дав язикові волю, бо мав такого рота, що не приставиш ворота, – і тепер язик його, мов багатозарядна «катюша»...»* [14, с. 245].

Нововведеним образом другого твору трилогії є персонаж письменника-феномена, від імені якого ведеться оповідь. Він одержимий місією – побачити і познайомитися особисто з відомим на весь світ автором роману «Позичений чоловік» Хомою Прищепою. Ця мета є наскрізною і проходить через увесь твір. Оповідач відкриває у собі здатність долати часові і просторові межі, що корелюють із зубним болем. Через цю здатність він має

можливість зустрічатися з ординцями, гітлерівцями, козаками, повертатися в минуле, стежити за Хомою, який мандрує Америкою.

Трилогія Є. Гуцала є типовим прикладом химерного роману, оскільки в ній виражаються химерні думки, діють ексцентричні персонажі, привертають увагу традиції сміхової культури, пронизані гротесковим виміром гумору, сатири, іронії. Активно використано усне народне мовлення, традиції усної поетичної творчості. Надмірне вживання фразеологізмів не є носієм певного значення, а постає знаком стилістичного ефекту. Здається, що в химерній прозі не автор веде слово, а саме слово (зокрема фразеологізми) мовби ведуть автора, який зосереджений не так на розгортанні сюжетної лінії, як на самому слові. Перенасиченість химерної прози Є. Гуцала фразеологізмами (узуальними й оказіональними) свідчить про залюбленість автора у глибинний шар українського мовлення, зокрема усно-розмовний та народно-поетичний [3, с. 34]. Персонажі трилогії Євгена Гуцала – Хома Прищепа, Мартоха, Одарка Дармограїха, оповідач та всі мешканці Яблунівки – говорять однаково яскраво, дотепно, гостро, а запаси фразеологізмів у їхньому мовленні, здаються невичерпним.

Чіткий і сильний зв'язок із фольклором породжує ряд мотивів твору. Це, зокрема, сімейне життя, вірність чоловікові/дружині, добробут у побуті, чесна праця і нетрудові заробітки, визнання і слава, правда і обман, порядність і перелюб (роман «Позичений чоловік»); увага до глобальних проблем, героїчне минуле краю, чесність і справедливість, розвиток науки, чесність і продажність, влада грошей у світі; абсурдність радянської дійсності, її гасел і постулатів, трудові будні; пошук особистого щастя; нереалізованість в особистому житті (роман «Приватне життя феномена»); самодурство і обман, тотальна роботизація трудових дій колгоспників, втрата людиною людського, антицінності й антимораль, проступок і покарання («Парад планет»). Реалізація цих мотивів стала можлива завдяки стилістичній поліфонії трилогії Є. Гуцала.

Отже, художньо-проблемний діапазон представлений вічними проблемами людства, (людська заздрість, подружня невірність, жага до збагачення і влада грошей, демагогія, бюрократизм), характерними для радянської дійсності (культ особи, псевдоеліта, абсурдність ідей, дезінформація і доноси, покарання без з'ясування і доведення вини). Образи персонажів твору є прототипами представників радянської дійсності, наприклад чесного трудівника, спекулянта, який незаконно збагатився; дезертира, який приховується за маскою героя-воїна; авантюриста-перелюбника; чоловіка, який уникає відповідальності; жінки-трудівниці колгоспу; здеморалізованого і шаблонного керівника та інших. Мотиви твору дотичні до розкриття антиморалі й антицінностей радянської системи, викриття абсурдності радянських ідей. Використана автором «хімерність» у зображенні дійсності дала змогу уникнути цензурних вторгнень і сприяла виходу романів у світ.



Таблиця 2.3. Образи «хімерної» трилогії Є. Гуцала

Висновки до розділу 2

На арену української літератури Є. Гуцало увійшов як талановитий майстер малої прози, автор із неординарним художнім мисленням, власною ідейною концепцією та особливою лірико-психологічною манерою. Перебуваючи в просторі ідеологічних стереотипів, письменник усвідомлено намагався реалізувати власні художньо-естетичні концепції людини і світу, узявши за основу гуманістичні засади, заглиблюючись у сутнісні основи народного буття, ключові концепти національної ментальності, категорії добра і зла, відстоюючи загальнолюдські моральні та духовні цінності.

При визначенні місця, яке займає постать Є. Гуцала у літературному процесі ХХ століття, було встановлено, що творчість митця є багатоаспектною. Адже вона характеризується жанровими, ідейно-тематичними і стильовими варіаціями; багатовекторністю порушених актуальних проблем; пошуками філософського осмислення сучасного буття людини із урахуванням вічних ціннісних установок і орієнтирів через використання так званої «хімерної» прози. Це дає підстави констатувати, що Є. Гуцало займає провідні позиції письменника на літературно-мистецькому подіумі ХХ століття як майстер новелістичного жанру, митець-шістдесятник, успішний експериментатор-віртуоз у жанрі «хімерного» роману.

Під час художнього аналізу трилогії письменника «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет» нами було встановлено, що усім трьом прозовим полотнам Є. Гуцала властиві риси, що вказують на їх приналежність до «хімерної» прози. Це використання фольклору, іронічність, гумористичність, використання фразеологічного багатства, поєднання різних жанрів, фантастичність, пародіювання, дивовижні перетворення персонажів, переплетенням марень або снів з дійсністю, переплетення високого і низького, героїчного і буденного, трагічного і комічного; стилістична поліфонія, спричинена особливостями оповідної манери; деформація часопростору.

Ідейно-тематичний аналіз зразків «химерної» прози Є. Гуцала дає можливість визначити художньо-проблемний діапазон романів, який представлений такими проблемами, як: спекулятивні дії селян, приховування нетрудових доходів; схильність жінок і чоловіків до перелюбу; подружня вірність/невірність; дезертирство, приховування істини; суспільне невизнання людини; влада грошей у світі; критика капіталістичних відносин; викриття псевдоцілітєвства; нехтування сімейними цінностями; критика людей, що належать до еліти; звертання уваги на дріб'язкові справи замість того, щоб займатися вирішенням актуальних проблем; висміювання тотальної роботизації трудових дій, що призводять до перетворення людини на робота; демагогія і бюрократизм; викриття фальшивості буття академічної спільноти; покарання невинних за доносом. Окремі із порушених письменником проблем ніколи не втрачають актуальності, тобто є вічними. Але більшість актуалізованих проблем викривають у дещо завуальованій формі, під маскою «химерності», деморалізацію радянського суспільства.

На основі аналізу сюжету та розкриття ідейно-художнього задуму автора було виокремлено основні образи й мотиви «химерних» романів Євгена Гуцала. Серед найпоширеніших образів найтипівішими є такі, як: образ чесного трудівника, спекулянта, що незаконно збагатився; дезертира, що приховується за маскою героя-воїна; авантюриста-перелюбника; чоловіка, що уникає відповідальності; жінки-трудівниці колгоспу; здеморалізованого і шаблонного керівника. Основні мотиви «химерного» прозописьма Є. Гуцала дотичні до розкриття антиморалі й антицінностей радянської системи, викриття абсурдності радянських ідей.

РОЗДІЛ 3

ПОЕТИКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНІСТИКИ Є. ГУЦАЛА

3.1. Фольклор і міфологія як джерело творчості Євгена Гуцала

Аналіз художніх текстів трилогії Є. Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» і «Парад планет» дає підстави стверджувати, що джерелом новаторських пошуків автора стала усна народна творчість і міфологічні уявлення наших предків. Як зауважує Н. Кобилко, залучення усної народної творчості до «химерного» роману змінює звучання традиційного ліричного елемента, розширює межі зображення дійсності, а це приводить до узагальнення моделей людської поведінки та психіки на значно вищому рівні, письменник акцентує увагу на історії та суспільній діяльності окремої людини [21, с. 169].

Синкретизм «химерної» прози закономірно породжує розходження в інтерпретації жанрових особливостей химерного роману. Поєднання реального з міфологічним, часово-просторові зміщення, запозичення стильових рис бароко, гротескні метаморфози з героями – домінантні характеристики «химерної» прози [26, с. 58].

Вияв фольклорної та міфологічної основ химерного роману виявляється на рівні міфологічних архетипів, збережених у різних жанрах. Проте в художньому творі уснопоетичні елементи разом із фабулами народної міфології, як правило, синтезовані в єдине художнє ціле на мовленнєвому, жанровому, сюжетному та інших функціональних зрізах.

Важливою характеристикою української «химерної» прози є фантастичне начало, втілене через вигадки, надприродні події та явища (чудесні, незбагненні, неземні тощо) – у таких виявах воно з'являється в усних оповідях, а пізніше й у художній літературі. З часом фантастичне видозмінилося, але не втратило свого значення, що підтверджується постійними зверненнями письменників до ірраціонального, надзвичайного,

неймовірного, химерного і, відповідно, застосуванням специфічних прийомів та образності, особливо виразно це прослідковується у літературі XIX–XX ст. [26, с.58, 59].

Не менш важливою рисою химерної прози є міфологізм, що виступає художньою необхідністю, оскільки посилює філософське начало літератури. Це швидше «спроба художнього синтезу сучасної цивілізації з уроками минулого» [21, с. 169]. Літературознавці значно применшили роль міфологізму в «новому» романі, адже важливим, на їхню думку, було поєднання фольклору та літературної традиції. Міфи виникали на основі відчуття людиною різноманітних химер світу, пояснити які вона не могла через відсутність специфічних знань, тому керувалася тільки образним мисленням, інформацією, яку отримувала про навколишній світ за допомогою органів чуття, а також орієнтувалася на вже набутий досвід світобачення. Зважаючи на те, що література корелює із світовідчуттям і світобаченням людини-митця, можна стверджувати, що письменники активно звертаються до міфів, які дозволяють різноаспектно розкрити коло порушених проблем у художній канві їхніх творів.

Давню і сучасну художню літературу неможливо уявити без міфології, бо саме міфи сприяють розкриттю правдивої дійсності. Адже за допомогою міфів людина відображає ту дійсність, яку сприймає, тобто «перепускає» об'єктивну реальність крізь призму власного світобачення й пізнання реалій буття. Відомо, що в кожного з нас своє унікальне сприйняття реальності, тому міф далеко не завжди відповідає істині, правдивості буття, інколи є не об'єктивним, але водночас посилює пізнання реальності суб'єктом, звертаючи увагу насамперед нетрадиційним зображенням актуальних проблем через систему міфологем.

Міфологічні образи становлять потужну літературну базу для удосконалення традиційних, а також формування новітніх підходів, через відображення актуальних тем, творення характерів персонажів, формування ідейно-художньої концепції літературних творів. Вдаючись до міфологізму,

різні покоління митців слова змогли донести до реципієнта, порушені у їхніх творах проблеми, які не можна висловити безпосередньо, не звертаючись до завуальованих фраз. Вважаємо, що міфологічні мотиви надають художньому твору неповторності, вишуканості, таємничості, спонукають читача до розмірковувань.

Міф впливає на духовний розвиток поколінь сучасності. Він має національне обличчя, створює моральне тло і формує систему ціннісних орієнтацій людини, у міфі опосередковано розмежовується високе і низьке між істиною та хибністю, що не є засобом примусу, а має мотиваційний вплив на людину.

Міфологічна традиція має багатовікову історію, яка є накопиченням колективного досвіду світосприйняття й світобачення багатьох поколінь. Кожен міф відображає різноспектральний ряд символів. Часто в основі міфів ми знаходимо метафори, що співвідносяться з істинністю нашого буття.

Зі зміною літературно-історичних епох роль і значення міфу у художній творчості почала зростати, а його вплив на художнє відтворення дійсності – посилюватись. Факт звернення сучасних письменників до міфологічних тем, образів і мотивів тільки збільшує ідейне звучання їхніх творів та акцентує увагу читачів-реципієнтів на вічних проблемах, які не залежать від історичних умов, соціально-політичних й економічних трансформацій, що є неодмінними «супутниками» людського буття.

Міф у творчості Є. Гуцала виконує функцію ретрансляції об'єктивної дійсності крізь призму міфологічних образів, сюжетів і мотивів. Через взаємодію міфу та літератури письменник здійснює пошук духовних ідеалів людини, філософське осмислення буття соціуму. Вони акумулюються у суспільній свідомості та пам'яті і згодом дають поштовх до нових пошуків і переосмислень. Головною метою використання міфу у химерному романі Є. Гуцала є розкриття трагедійності буття людини, бо за допомогою міфів можна відобразити абсурдність буття, велич людини, її потворність, здобутки, перемоги, поразки тощо. Є. Гуцало трансформує міфологічні

образи, мотиви, сюжети, накладаючи на них свій індивідуальний стиль, втілюючи особливості літературної епохи, що є визначальним для літературного розвитку. На основі цього образи і мотиви у його романах набувають нового значення.

Письменник створив нову міфологію, що стала відбитком реалій тогочасної дійсності. Літературні зразки митця краще сприймаються реципієнтом завдяки поєднанню реалістичного і традиційного із казковим, фантастичним, міфологічним. Використання елементів міфологізму дає змогу розкрити широкий спектр проблематики твору.

Застосування Є. Гуцалом у романі міфологем виявилася результативною спробою, що сприяла оновленню культури і людини, дала змогу читачеві відкрити можливості для подолання рамок особистого та умовного, надаючи перевагу вічних ціннісним універсаліям. Вдале комбінування романістом міфологічного і сакрального аспектів у художній канві твору, має надзвичайно позитивний ефект. Адже одухотвореність будь-чого нівелює зайві проблеми, що порушені у творах і завжди є актуальними. Перенесення чогось, що не підлягає вирішенню або ж об'єктивній інтерпретації, у розряд сакрального, дає змогу сприйняти його як незаперечний факт.

Використана романістом традиційна міфологема слугує засобом розкриття творчого задуму автора, а також інтерпретацією сучасних подій крізь призму вічних образів та ідеалів, розкриттям ідейно-тематичного навантаження художнього письма. Суттєвих ознаками міфологізму у творах Є. Гуцала вважаємо появу нового типу героя – Хоми Прищепи, який починає формуватися ще на «ліричному» етапі, героя, який «усе частіше стоїть перед необхідністю внутрішнього вибору, і вибір цей визначає його соціальну позицію та моральні якості» [15, с. 140]. Тяжіння химерних романів прозаїка до міфологізму, зумовлює притчевість трилогії, що «реалізує себе опосередковано – через притчу, переосмислення прийомів казки» [21, с. 170].

Міф у романах Є. Гуцала проходить через усю тканину химерного твору «Позичений чоловік» та «Приватне життя феномена». Так, М. Ільницький надає йому ключового значення, називаючи «спільним художнім нервом», тоді як Г. Штонь наявність міфологізму в українській прозі заперечує взагалі: «Міфологічні вкраплення у романну тканину, все ще не вичахаюча хвиля «химері», справді існують. Але поетика міфу... у нас не апробована поки що ніким. Об'єктивною причиною цього стало, те, що міф як певна форма історичної свідомості свою функцію виконав ще до появи української народності» [22, с. 197].

Елементи міфологем у романній трилогії знаходять свій вияв у різних сюжетних ситуаціях: «Хома розмовляє з німицею й чистотілом, «чує у вербах над ставом» живий голос Федора Шаляпіна; косить у лузі не траву, а оперу Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм»; «химерний сон грибка маслячка, про те як герой придбав на районному ярмарку «собі чорта на шию», а той обернувся жінкою Мартохою», здатність Хоми бачити «наскрізь»людей тазцілювати їх фізичні і духовні вади [15, с. 455]. Зустріч оповідача з ординцями й козаками на колгоспній землі. Відтворення міфологем через світ живої природи, що журиться за «старшим куди пошлють», який полетів до Америки. Ситуація, пов'язана із вмінням Хоми розуміти мовлення інших живих істот. Переплетення реального з міфологічним, коли в образі телиці Хома вбачає бухгалтера Петра Вараву [13, с. 72].

Літературна тенденція, пов'язана з використанням міфу та фольклору, не є вичерпною. В окремі епохи вона проявляється більшою або ж меншою мірою. Дослідниця Н. Кобилко стверджує, що прозаїки другої половини ХХ століття активно звертаються до народних пісень, дум, прислів'їв, приказок, адже в них найкраще відбиваються характерні риси людського світосприйняття. В елементах народної творчості найчіткіше простежується формування світоглядних категорій і національної культури. У літературі спостерігається активне звернення письменників до народного міфологічно-

фольклорного мислення, архетипів української культури. Тому для «химерного» роману характерна наявність різних елементів народної сміхової культури. Міфологізація стає одним із прийомів фольклоризації прози. Тому, в цьому аспекті, фольклор варто розглядати як проміжну ланку між міфом і літературою, адже залучені до художнього твору образи, мотиви, сюжети певним чином пов'язані з міфологією [21, с.169].

Є. Гуцало у «химерній» трилогії зумів вдало поєднати фольклор і міфологію, показати мовне багатство українства. Тому, незважаючи на суперечливість сприйняття «химерних» творів письменника представниками тогочасної критики, аналізовані романи є колоритними і яскравими, що заслуговує на глибше авторського з'ясування задуму [24, с. 171].

Науковці схвально оцінюють спробу митця здійснити синтез етнічних традицій і постмодерністських художніх прийомів у творах автора [24, с.159]. Н. Кобилко називає «химерні» твори митця спробою письменника закрити епоху соціалістичного реалізму й відкрити шляхи для розвитку нового роману та фіксує факт переходу автора від імпресіоністичного стилю до українського фольклору [21, с. 170]. Романіст використовує іронію й гротеск, прислів'я та приказки, низку фразеологізмів, сюжети з народних оповідань, фольклорні образи та символи, небилиці, анекдоти, баляндраси, містифікації.

О. Бульбачинська стверджує, що фольклорні мотиви у трилогії Є. Гуцала, виразно помітні в картинах сільського побуту, мовній стихії, національному колориті романів «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», у віршах, повістях, оповіданнях, новелах. Є. Гуцало намагався широко використовувати фольклорні засоби мовної експресії поряд з оригінальними тропами: як-от у романі «Позичений чоловік», де авторські крилаті вислови подаються поряд із афоризмами, загадками, приказками з усної народної творчості [2, с. 17].

Як справедливо зауважує О. Кумкова, сюжет роману «Позичений чоловік» є перифразом української народної пісні «Ой там, на точку, на

базарі / Жінки чоловіків продавали...». Найбільшим ганджем Мартохи, Хоминої дружини, є позички та борги: *«Нема, либонь, у Яблунівці такої хати, в якій би Мартоха та щось не позичила на своєму віку, і немає, звісно, такого дня, щоб вона перед кимось у боргу не була!»* [14, с. 42]. Стереотипний народнопісенний образ затятої позичальниці породжує парадоксальну ситуацію: Мартоха позичає свого чоловіка Одарці Дармограїсі. Ця іронічна небилиця стає зав'язкою для подальшого розвитку подій, ускладнюється парадоксальними ситуаціями, в яких діють цілком детерміновані системою фольклорних концептів персонажі [24, с. 144].

Важливою особливістю поетики роману Є. Гуцала є те, що «автором» розгалуженої метафорики трилогії лише частково є оповідач, Хома Прищеп. Центральний персонаж тут виступає скоріше ретранслятором традиційних фольклорних скарбів, на основі цього відбувається синтез стародавньої етнічної традиції і світоглядних новацій постмодернізму. Образ самого персонажа значною мірою залежить від його мовної поведінки, структура його характеру пояснює традиційних народнопоетичні концепти. Звідси – парадоксальна структура Гуцалового інтертексту: система цінностей народного світобачення виступає не як «допоміжний засіб» створення художньої картини світу, а як її джерело. На відміну від попереднього етапу творчості, де на образи персонажів впливали лише окремі прийоми постмодернізму (інтертекстуальність, колажність, іронія тощо), у трилогії про Хому Прищепу письменник звертається до образу симулякра, героя, іронічний образ-вигадку, образ-небилицю, «прототипом» якого є не людина, а народнопоетичні метафори окремих граней психології [24, с. 145].

Дослідниками зафіксовано частоту вживання фразеологізмів у «химерних» романах Є. Гуцала: «Позичений чоловік» – 1200 фразеологізмів на 313 сторінок; «Приватне життя феномена» – 1170 фразеологізмів на 388 сторінок; «Парад планет» – 670 фразеологізмів на 289 сторінок [39, с. 17]. У книгах аналізованої трилогії знаходимо прислів'я, приказки, загадки, небилиці, загадки, що вдало вписуються у сюжетну канву романів, надаючи

неповторного колориту. Наведені у творах Є. Гуцала приклади загадок, спонукають читацьку аудиторію до спонтанного мислення, як-от: *«З ногами, а без рук, з боками, а без ребер, із спиною, а без голови. Пішли чернички на вечорнички, та як полягали спать, то й досі сплять. Дві ятрівки склали докупи голівки. Само голе, а за пазухою сорочки носить. Корова без ніг, без тіла скирту соломи з'їла. Сама товста, рука тепла, а рот червоний. Завжди їсть, а сита ніколи не буває. Два брати через гору живуть і ніколи один до одного в гості не ходять. Лежить колода серед болота, не гниє і не іржавіє»* [14, с. 49-50].

Є. Гуцало плавно переходить від одного фольклорного жанру до іншого, так у нього загадки мимовільно трансформуються у небилиці: *«Маленький, чепурненький, крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов. Є шапка, але немає голови, є нога, але без черевика. Маленьке, біленьке, а бабу з воза зсадить. Сам з ніготь, а шапка з чверть. Сидить дід на стовпу у дубленім сіряку. Хоч капелюх має, та нікому його не здіймає. Стоїть хлопчик під пеньком, накрив голову брильком. Кіндрат, мій брат, крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов»* [14, с. 116].

Також прозаїк наводить деякі фрагменти народних пісень, як-от: *«...гей, гук, мати, гук, де козаки п'ють, і веселя та доріженька, куди вони йдуть...»* [15, с. 48]; *«Що в полі, полі, близько дорозі, Ой там Іван орлами оре. Орлами оре, стрілкою сіє, Стрілкою сіє, лучком волочить, Лучком волочить да й бога просить: – й уроди, боже, жито густее. Жито густее, волосистее. Поставим женців сімсот молодців, Нажнемо кіпок, як на небі зірок, Поставим стожок, золотенький вершок»* [13, с. 17]; *«Добрий вечір тобі, господарю! Стережи, боже, твого товару. Твого товару від всякого спадку, щоб не було якого припадку!»* [15, с. 87]. Це досить вдале звернення автора до фольклору, адже поліфонія української пісні є метафоричним виявом духовного стану інтерпретатора. Пісня – виразник емоційного стану індивіда, його почуттів, почувань та поривань.

Характерною ознакою трилогії є гумор. Український народ одвічно володів невичерпними запасами гумору, про що свідчать фольклорні набутки, своєрідні гумористично-сатиричні жанри(жартівливі пісні) та експресивно-забарвлені нотки іронії, які характерні для народної лірики та епіки [20, с. 60].

Найкращим підтвердженням мовного багатства українського народу слугують, уведені в сюжетне полотно роману прислів'я та приказки, наприклад: *«Заліз черв'як у хрін та й хвалиться, що йому добре.Верзи, верзице, поки верзеться. Великий рот у вола, а не говорить, тільки реве. Не позичай, бо злий обичай: як віддає, то ще й лає. коло носа в'єся, а в руки не даєся. Тебе не убуде, а в нашій хаті прибуде. Позиченого три годи назад ждуть. Хоч ящірка з неї маленька, та зуби має гострі. Хто скуп – той і глуп. Не будь марнотратом, бо хто шага не береже, той не варт і копійки. Не будь отим недбайливцем, який сіяв гречку, а вродив мак. Не будь упертюхом, що впирається, мов кілок у тин.Моя обіцянка – не цяцянка. Чужа душа – мов темний погріб. [14, с. 116]; Ситий голодного не розумів. Дідько в тобі сидить, у роті почорніло.Добрий вдачею, хоч до болячки клади. Оббрехали, бо завжди ото з паршивою головою та в тин лізуть [14, с. 45]; Обіззався грибом – лізть у кіш. Біднякові краще вмерти, ніж жити: якщо в нього є хліб, то немає солі, якщо є сіль, то нема хліба, якщо є м'ясо, то нема ягняти, якщо є ягня, то немає м'яса. Не так діло в руки бере, як ото свекор пелюшки пере. Якийсь біс жениться, а нам коровай плескати» [15, с. 56].*

Збагаченню лексики будь-якого читача сприяє поданий автором розлогий фольклорний матеріал, зокрема: *«наговорити-натеревенити-намолоти сім мішків гречаного Гаврила; Чого вертишся, як чорт у баклазі; золоті гори обіцяла; накинула оком; і за вухом не свербить;перепало на добрячі волоські горіхи; хіба шило в мішку сховаєш» [15, с. 156]; Цвіте усмішками; десятою дорогою обійде; шириша, ніж довша; мурашки по стині поповзли; сім п'ятниць на тиждень; берега пустилась; не без гріха; конем не об'їхати; б'ються, як риба об лід; курці ніде було б клюнути; зеленого мила*

дерев'яною ложкою наїлося; жорновий камінь зсунувся з грудей[15, с. 87]; *вереск зчинився; казна-шо верзли; не кидав слів на вітер; слова ніколи не розходилися з ділом; сон рябої кобили; лизень злизав; ні сіло ні впало; знає, де кури ночують; ускочив по самі вуха; влучив батька по колінах* [15, с. 203].

О. Важеніна наголошує, що у «химерних» романах Є. Гуцала переважає народнорозмовна стихія, що вказує на багатослів'я, зосередженість на слові, своєрідності манери викладу [4, с. 125]. У «химерному» романі «Позичений чоловік» не «автор зосереджує не на розгортанні сюжетної лінії, як на самому художньому слові. Письменник створює власну стилістику, у якій поєднує дві стихії. Це, перш за все, освоєння всього пласту народної фразеології. Є. Гуцало звертається до традиції українського етнографічного гумору, насичуючи свої твори прислів'ями, приказками, приповідками, народними метафорами й порівняннями, загадками, каламбурами. У багатьох випадках, щоб обіграти якусь одну думку чи предмет, вживається ціле гроно народних виразів. По-друге, прагнучи посилити мовну експресію оповіді, письменник використовує відомі народні фразеологізми і створює індивідуально-авторські, бо вони відповідають тим самим принципам і часто наслідують існуючі моделі фразеологічних одиниць [4, с. 125].

Таким чином, основними джерелами творів «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» є усна народна творчість, що представлена піснями, загадками, прислів'ями і приказками, а також міфологічні вірування (перевтілення душі, зміщення часопростору, розуміння людиною мови рослин, тварин, здатність людини читати думки і дії інших, зцілювати від духовних і фізичних вад).

3.2. Художньо-стильова специфіка «химерної» прози автора

Однією із важливих ознак «химерної» прози є модифікація та дифузія літературних стилів. Тобто змішання та взаємопроникнення одного стилю в

інший, за допомогою тих чи інших елементів художнього твору: художньої мови, манери оповіді, викладу змісту твору тощо.

У трилогії Є. Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» наявна характерна риса «химерної» прози як стильова поліфонія. Це означає, що у межах художньо-сюжетної канви твору фіксуються поєднання декількох літературних стилів. Домінуючими літературними стилями та напрямками у романі є реалізм та бароко. Проте у трилогії ми знаходимо елементи символізму, романтизму та імпресіонізму.

У зразках «химерної» прози Є. Гуцала цілком реалістично зображено побут Хоми, Мартохи, Одарки, Христі, діяльність колгоспу «Барвінок», особливо це помітно у першому романі трилогії «Позичений чоловік». Але із кожним наступним твором трилогії реалістичних рис стає все менше. Крім того, у реалістичному стилі змальовано діяльність голови колгоспу «Барвінок», директора школи, показано абсурдність ідей радянського суспільства.

У романах Є. Гуцала чітко вираженим є правдиве зображення типових подій і характерів у буденних обставинах при правдивості деталей. Такими типовими образами є практично усі персонажі твору. Це образ трудівника Хоми, домогосподарок Одарки й Мартохи, трудівниці-передовика Христі, чиновників – голови колгоспу, директора школи, цілої когорти псевдонауковців. Їхні умови праці й побуту, спосіб життя є цілком типовими для зображуваної письменником епохи.

У романі «Позичений чоловік» Є. Гуцало у реалістичному дусі автор розкриває головний чоловічий образ. Життя Хоми Прищепи з Яблунівки нічим не вирізнялося з-поміж інших жителів їхнього села, та й сам він був *«маленький, чепурненький, крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов»* [14, с. 8], старший куди пошлють із артілі «Барвінок». Та з головним героєм відбулася okazія – жінка Мартоха позичила його на півроку за телицю. Із цього й розпочинається життєва мандрівка Прищепи від рідної жінки до Дармограїхи. Дорогою на роботу роздумував Хома Прищепи про своє нове

становище: *«Думав я над цим, коли йшов із дому на роботу в колгосп, думав, коли по дорозі «козячу ніжку» смалив, давлячись тютюном, думав і тоді, коли опинився на колгоспному корівнику»* [15, с. 35]. Простуючи Яблунівкою, герой не міг утямити, хто ж він зараз – законний чоловік своєї Мартохи, названий чоловік Одарки чи просто позичка. Реалістичний стиль репрезентується у творі за допомогою відображення письменником життєвих колізій Хоми Прищепи.

Зокрема Є. Гуцало змальовує пригоди чоловіка, непомітно розкриваючи перед читачем основну ідею роману – людина має в кінці відкрити для себе справжню цінність життя, дійти до своєї істини. На товариському суді односельці одностайно вирішують допомогти Хомі Прищепі стати на правильний шлях, показати, що він живе не за законами моралі: *«Головне, Хомо, що наші яблунівські колгоспники вірять у тебе, вірять, що ти станеш на правильну дорогу, по якій безпремінно від Дармограїхи повернешся до рідного обійстя...»* [14, с. 297].

Характери і вчинки персонажів трилогії пояснюються їх соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя, що теж є ознакою реалізму. Так, спосіб життя на нетрудових доходах, спекуляції мотивують подальші вчинки Одарки, яка йде на позички чужого чоловіка заради приховування правди, накопичує і має великі надії на гроші, які давно уже не перебувають в обігу. Домогосподарський спосіб життя, хобі у формі потягу до позичення приводять Мартоху до того, що вона розглядає свого чоловіка як товар, що може бути об'єктом позичання. Крім того, Мартоха погоджується на позичання свого чоловіка, керуючись бажанням збагатитися.

У трилогії Є. Гуцала наявні ознаки такого літературного стилю як бароко. Зокрема, це прагнення вразити читача пишним, барвистим стилем, який реалізується письменником через мовне оформлення прозових полотен, оповідну манеру митця, що захоплює й активізує читача. Для «хімерної» прози Є. Гуцала також характерна така ознака бароко як поліфонічність, що

реалізується через плюралістичне коло порушених автором романів проблем, образу систему творів; У творах «хімерної» прози Є. Гуцала ускладнена форма, що відображено через поділ його романів на велику кількість незначних за обсягом підрозділів, що дає підстави стверджувати факт штучного ускладнення форми творів. Ознакою бароко у «хімерній» трилогії Є. Гуцала є тяжіння до контрастів, складної метафоричності, що особливо помітно у побудові сюжетну романів. У романі «Приватне життя феномена» зазначено у якості коментаря до першого структурного компонента, що це є «...захоплений панегірик людським звичкам і вдачі...», а панегірик є жанром літератури бароко [26, с. 83].

В аналізованій трилогії наявна чітка ознака романтизму, що виражена насамперед у захопленні письменником фольклором, адже він інтенсивно використовує у «хімерних» романах народні пісні, прислів'я, приказки, загадки, небилиці. Найбільш чітко ця ознака виражена у романах «Позичений чоловік» і «Приватне життя феномена». Романтичні тенденції знаходять свій вияв у ситуації, коли Хома віддаляється не лише від рідного дому, а й від узвичаєного свого існування, принципів. Його влаштовує тихе та спокійне життя. Наш герой протягом першої частини трилогії постійно мріє про майбутнє, щось вигадує, чимось марить: *«Меланхолійний лад душі навівав мінорний настрій, і здавалось, що не тільки це лагідне літо відпливає в небуття і його не можна втримати, а й зникає в небуття щось значно суттєвіше в мені самому: в почуттях і думаннях, у мріях і сподіваннях...»* [14, с. 312].

У творах «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» наявні ознаки модернізму, серед яких найбільш вираженими є експериментаторство, адже звернення Є. Гуцала до «хімерного» жанру було, експериментом, але варто відзначити, що цей експеримент виявився цілком вдалим. Для «хімерії» письменника характерне тяжіння до умовних засобів, основним з яких є хроноп, адже письменник у межах сюжету вдається до зміщення часових і просторових меж. У романі «Приватне життя феномена»

автор вдається до часових зміщень, з метою відтворити минуле (зустріч оповідач твору має змогу побачитися із козаками, гітлерівцями, з коханою із минулого). Крім того, цей же оповідач має феноменальну здатність стежити за Хомою Прищепою, який перебуває в Америці.

Романістика Є. Гуцала тяжіє до модерністської течії – неореалізм, представники якого визначали концептуальний принцип між документальною достовірністю, філософсько-аналітичним заглибленням у дійсність та ліричною стихією. Багато подій трилогії описано із документальною точністю, між описами є авторські ремарки із філософсько-аналітичними узагальненнями, а лірична стихія проявляється у мовному багатстві та захоплюючій оповідній манері митця.

Незначною мірою, у «хімерній» прозі Є. Гуцала наявні елементи символізму. Найбільш чіткими образами символами у творів є образ телиці, образ очей бухгалтера Варави, які постійно супроводжують головного героя, образ зуба оповідача, завдяки чому останній має можливість спостерігати за пригодами Хоми в Америці, образ парад планет як передвісник радикальних змін. Протягом всього твору Хома Прищепка постійно опиняється на межі роздвоєння, своєрідного роздоріжжя. Тож дорога є своєрідним символом пробудження совісті, достоїнства людини. З одного кінця шляху виднілася Дармограїха, яка *«вбралась у все чисте й крамне, її вишивана блузка нагадувала квітник під хатою о літній порі, коли якої там квітки не знайдеш, та всі в розповні, пишні, духмяні! Біла шия лебедина виростала посеред цього квітника, а голова Одарчина була схожа на велику багряну мальву»* [14 с. 58], а з іншого – жінка: *«Як розказувати про Мартоху, то треба з очей починати. Раніше про них можна було б сказати, що то – дві зірочки під двома серпами... Як Мартоха дивилась ними – наче ластівками ширяла, а ті ластівки не знали стриму чи впину, була їм завжди воля вольна»* [14, с. 10]. Життя Хоми Прищепи знову ввійшло у своє звичне русло. Як і раніше добре знаною вулицею ходив він на роботу, навіть прижив собі названого сина Хому Хомовича. Та в душі головний герой завжди відчував

якийсь неспокій, серце та совість підказували, що роблять із Мартохою не по-божому, бо де таке бачено, щоб чоловіка можна було позичити.

Використовуючи в романі «Позичений чоловік» біблійні сюжети, письменник робить зі звичайного рядового Хоми Прищепи Мойсея. Лише від нього залежить майбутнє їхньої Яблунівки, а відтак і цілої країни. Як розумний і розважливий поводитир Хома відкриває дорогу до свого «човна» майже всім живим істотам. Таким чином, людина може стати на переправі з одного світу в інший.

Яскравим прикладом використання імпресіоністичного стилю у романі є персоніфікований образ природи, яка ніби оживає і стає рівноправним жителем села Яблунівка. Проте споглядати цю красу, завдяки своєму новому дару, може лише Хома Прищепка, який бачить, *«як осінь по Яблунівці на строкатому коні їде, причому немає для осені та для її коня якоїсь одної дороги чи вулиці – по городах, по садках ступає кінь, по обійстях та левадах»* [14, с. 163]. Осінній ліс міняється барвами: то він багряно-золотий, то густо-гнідий, на ріллі чорний, як земля, а десь на обрії стає білим, мов перший сніг. Побачити природу в усій її іпостасі під силу не кожному. Цю можливість має людина з відкритим серцем, щирою душею, мрійник, наділений химерними рисами. Важливим, на нашу думку, є те, що автор наділяє рисами живої істоти і шлях, який стелеться перед Прищепкою: *«На ферму простую, а шлях до мене своїм голосом озивається: «На битім шляху трава не росте»* [14, с. 166]. У цьому аспекті простежуємо своєрідну символіку простору, у якому переміщується наш герой. Тут просторова реалія, тобто дорога набуває символічного значення. Символ дороги – це путь, який повинен пройти Хома, аби пізнати своє справжнє «Я». У фіналі твору головний герой відкриває для себе справжню суть буття, замислюється над важливим питанням: стоячи на божій дорозі, що я зробив за своє життя? У цьому вимірі «дорога» стає символом пошуку Хомою Прищепкою щастя, істини людського життя. Здебільш вона розкривається через призму переживань головного та вагань героя.

Для аналізованої прози характерним є інтерес до фантастики, екзотичних картин природи, непізнаної логічним розумом таємничої сфери, що є рисою романтичного художнього стилю. Підтвердженням цього є опис митцем картин тотальної роботизації колгоспу «Барвінок», змалювання роботів із збереженими рисами людини, опис здатності головного героя у деталях бачити елементи сільськогосподарської техніки, зображення звуків рослин наче музики, опис незвичайної фірми-аптеки, де торгують людськими органами; зміщення часопростору, адже автор показує різні епохи: і сучасність, і добу козаччини, і часи світової війни у романі «Приватне життя феномена».

Детальний аналіз художніх текстів і сюжетів «химерних» прозових полотен Є. Гуцала дає підстави стверджувати про наявність у його «химерній» творчості ознак постмодернізму, зокрема таких: зображення повсякденного реального життя як театру абсурду, зумисне химерне переплетення різних стилів оповіді, суміш багатьох традиційних жанрових різновидів. Адже у «химерних» романах письменника зображено радянську дійсність як абсурд із її ідеями, гаслами, непотрібними зібраннями, на яких щось обговорюється абстрактне і нічого конкретного не вирішується. Уведення автором численних фольклорних елементів паралельно із використанням багатой наукової термінології створює ефект змішування різних стилів оповіді і навіть дає підстави судити про різножанрову специфіку аналізованих творів.

Отож, для «химерної» прози Євгена Гуцала характерний синкретизм таких художніх стилів, як: бароко, романтизм, реалізм, символізм, імпресіонізм та постмодернізм. У кожному із романів трилогії Є. Гуцала по-різному відбувається поєднання та взаємодія літературних стилів. У романі «Позичений чоловік» простежуємо поєднання стильових ознак реалізму, романтизму та бароко. Для романів «Парад планет» і «Приватне життя феномена» характерна взаємодія стильових елементів модернізму, постмодернізму та фантастики.

Висновки до розділу 3

На основі аналізу фольклорно-міфологічної основи «хімерних» творів Є. Гуцала можна виокремити наявність великого фольклорного багатства, репрезентованого у піснях, загадках, прислів'ях і приказках, фразеологізмах, що вказує на прагнення автора підкреслити мовне багатство українського народу. Для кращого розкриття авторського ідейно-художнього задуму сприяло звернення до міфології (перевтілення душі, зміщення часопростору, розуміння людиною мови рослин, тварин, здатність людини читати думки і дії інших, зцілювати від духовних і фізичних вад).

Є. Гуцало трансформує міфологічні образи, мотиви, сюжети, накладаючи на них елементи власного ідіостилу, особливості літературної епохи, що є визначальними для її розвитку. На основі надання образам і мотивам нового значення, він створив нову міфологію, що є відбиттям реалій тогочасності. Усі частини аналізованої трилогії краще сприймаються читачем завдяки поєднанню реалістичного і традиційного з казковим, фантастичним, міфологічним. Використання міфологізму дає змогу найповніше розкрити, хоча й у дещо завуальованій формі, спектр проблемних аспектів сучасності. Вдале комбінування Є. Гуцалом міфологічного і сакрального аспектів у художній канві творів нівелює ряд зайвих проблем, адже перенесення того, що не підлягає вирішенню або ж об'єктивній інтерпретації, у розряд міфологічного й сакрального, дає змогу сприйняти його як незаперечний факт, реальність, що не може бути зміненою.

Під час спостережень за художньо-стильовою специфікою «хімерної» прози Є. Гуцала з'ясовано, що у трилогії «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» наявна ознака «хімерної» прози – змішання та взаємопроникнення одного стилю в інший, за допомогою тих чи інших елементів художнього твору: художньої мови, манери оповіді, викладу змісту твору тощо. У межах художньо-сюжетної канви романів фіксуються побутування декількох літературних стилів. Домінуючими з яких є реалізм та

бароко, а також вкраплення елементів символізму, імпресіонізму та романтизму.

Стильовими особливостями прози Є. Гуцала 70-х років ХХ ст. є ліризм оповіді, філософічність, уведення вітаїстичних образів і мотивів, творення наскрізних образів, психологічне осягнення дійсності. Письменник прагнув уникати у своїх творах сухості й лаконізму, творячи неординарні характери, максимально зосереджуючись на внутрішньому світі героя, подаючи його як окремий мікросвіт.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження нами було розглянуто унікальне явище «химерної» прози, яка мала найбільший вияв у літературному процесі ХХ століття, але з часом адаптувалася у творах письменників новітньої літератури. Це пояснюється закумулятивним у зразках «химерної» літератури цікавим і багатиммовним матеріалом, нерозривним зв'язком із фольклором і міфологічними уявленнями про світ, майстерним використанням митцями цього унікального жанру елементів гумору й сатири, дотепного пародіювання. Одним із таких митців-експериментаторів у галузі вітчизняної «химерії» став Є. Гуцало, дослідженню «химерної» творчості якого присвячено наукове дослідження.

У книзі було визначено сутність і характерні риси «химерної» прози, місце жанру роману в «химерній» прозі; розкрито значення творчості Є. Гуцала в літературному процесі ХХ століття та різноаспектність його творчого доробку; з'ясовано роль фольклорно-міфологічних елементів у творчості Євгена Гуцала; визначено художньо-стильову своєрідність і художньо-проблемний діапазон «химерної» трилогії «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» і «Парад планет»; здійснено компаративний аналіз зразків «химерних» творів письменника.

Наукове дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. «Химерна» проза – оригінальне художнє явище української літератури ХХ століття, що має своє продовження і у творчості митців-сучасників. Особливостями «химерних» творів є: відсутність або неоднозначність сюжету, умовність, використання фольклору і міфів, ліризм, іронічність, гумористичність, використання фразеологічного багатства, поєднання різних жанрів, фантастичність, пародіювання, драматизм, дивовижні перетворення персонажів, переплетенням марень або снів з дійсністю, часопросторові зміщення подій.

2. Провідним жанром «химерної» прози є роман, автори якого своїм основним завданням вбачають протидію збідненню мови і викоріненню патріотизму, запроваджених радянською владою на українських теренах. Основними рисами «химерного» роману є: фольклоризм, міфологізм, притчевість, філософізм, незбагненна комбінація високого і низького, героїчного й буденного, трагічного й комічного; мовне багатство; експерименти над часопростором.

3. Творчість Є. Гуцала характеризується жанровими, ідейно-тематичними і стильовими варіаціями; багатовекторністю порушених актуальних проблем; пошуками філософського осмислення сучасного буття людини із урахуванням вічних ціннісних установок і орієнтирів через використання так званої «химерної» прози. Творам Є. Гуцала, що увійшли до трилогії письменника «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет», властиві риси, що вказують на їх приналежність до «химерної» прози: використання фольклору, іронічність, гумористичність, використання фразеологічного багатства, поєднання різних жанрів, фантастичність, пародіювання, дивовижні перетворення персонажів, деформація часопростору.

4. Художньо-проблемний діапазон представлений вічними проблемами людства, (людська заздрість, подружня невірність, бюрократизм), характерними для радянської дійсності (культ особи, псевдоеліта, абсурдність ідей, дезінформація). Серед основних образів творів «химерної» прози Є. Гуцала найпоширенішими є типовий образ чесного трудівника, спекулянта, що незаконно збагатився; дезертира, що приховується за маскою героя-воїна; авантюриста-перелюбника; чоловіка, що уникає відповідальності; жінки-трудівниці колгоспу; здеморалізованого і шаблонного керівника. Основні мотиви «химерного» прозописьма Є. Гуцала дотичні до розкриття антиморалі й антицінностей радянської системи, викриття абсурдності радянських ідей.

5. Є. Гуцало вдало реалізував основне завдання автора «хімерного» роману, показавши у зразках своєї прози фольклорне багатство українського народу і міфологічні вірування. Фольклорне багатство репрезентовано у піснях, загадках, прислів'ях і приказках, фразеологізмах, що вказує на прагнення автора підкреслити пишність мови українського народу. Звернення до міфології сприяло розкриттю авторського ідейно-художнього задуму (перевтілення душі, зміщення часопростору, здатність до перетворень тощо). Художньо-стильова специфіка «хімерної» прози Є. Гуцала характеризується змішанням і взаємопроникненням одного стилю в інший, за допомогою тих чи інших елементів художнього твору: художньої мови, манери оповіді, викладу змісту твору тощо. У межах художньо-сюжетної канви романів фіксуються побутування декількох літературних стилів. Домінуючими з яких є реалізм та бароко, а також вкраплення елементів символізму, імпресіонізму та романтизму та постмодернізму.

У межах дослідження було виявлено, що мистецький експеримент Є. Гуцала як творця унікальної і неповторної «хімерної» прози є цілком вдалим. Трилогія письменника «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» є унікальним прикладом явища «хімерної прози, у якій продемонстровано багатство українського живого розмовного слова, відображено міфологічні образи й мотиви, під маскою загадковості, фантастичності й пародійності заховано чіткий сарказм на тогочасну епоху із її принципами, ціннісними орієнтирами, гаслами й моральними установками. Реалізований письменником такий підхід завжди актуалізуватиме інтерес читацької спільноти, здатної не просто сприймати зміст художнього полотна, але й осмислювати його, аналізувати і робити власні висновки на основі прочитаного.

Перспективи подальших наукових розвідок у означеному напрямі полягають у написанні наукових статей і досліджень щодо осмислення «хімерної» прози, підготовці виступів на наукових конференціях, розробці методичних рекомендацій, лекційних курсів, семінарських занять і

дидактичного інструментарію з вивчення текстів «химерної» прози для закладів загальної середньої освіти та закладів вищої освіти філологічного профілю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бернадська Н. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук: 10.01.06. К., 2005. 36 с.
2. Бульбачинська О. Творчість Євгена Гуцала: естетичні засади. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2017. № 3. С. 16–21
3. Боярська Л. Ідейно-художня трансформація «вічних» сюжетів та образів у «химерному» романі. *Образ*. Київ, 2006. Вип. 7. С. 31–37.
4. Важеніна О. Бурлескно-травестійні традиції І.П. Котляревського в мові химерної прози Є.П. Гуцала. *Лінгвістичні студії*. 2011. Випуск 23. С. 124–127.
5. Галич О. Теорія літератури: підручник. 2-ге вид., стереотип. К. : Либідь, 2005. 488с.
6. Грачова Т. Естетична природа художнього світобачення Є. Гуцала. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: філологія. 2012. Вип. 6. С.16–21.
7. Громик Л. Євген Гуцало і шістдесятництво: літературно-критична рецепція прозової творчості письменника. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2013. Вип. 32. С. 159–162.
8. Дзуличанська О. Химерна проза як органічна форма мислення. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2013. Вип. 37. С. 104–105.
9. Денісова Д. Химерна фантастика: до проблеми перекладу терміну «weird fiction» українською. *Філологічні трактати*. 2017. Том 9. № 3. С.116-123.
10. Дзюба І. Євген Гуцало – новеліст. З криниці літ: у трьох томах. Т. 3: Літературні портрети. К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 629–649.

11. Дзюба І. Жага всеосяжності і межі таланту: Штрихи до портрета Євгена Гуцала. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 11. С. 13–21.
12. Дончик В. Грані сучасної прози. Літературно-критичний нарис. К. : Рад. письменник, 1970. 324 с.
13. Гуцало Є. Парад планет: роман. М. : Молода гвардія, 1988. 256 с.
14. Гуцало Є. Позичений чоловік: роман. Київ: Знання, 2012. 383 с.
15. Гуцало Є. Приватне життя феномену: роман. Київ: Знання, 2010. 356 с.
16. Жулинський М. Наближення. Літературні діалоги. К.: Дніпро, 1986.
17. Журавська О. Жанрові аспекти дослідження химерного роману в українському літературознавстві. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія Випуск 2 (36) 2016. С. 114-117.
18. Ільницький М. Від епічності до...епічності. *Дніпро*. 1980. № 12. С. 137–147.
19. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн.. 2: Друга половина ХХ ст. Підручник / за ред. В. Г. Дончика. К. : Либідь, 1998. 456 с.
20. Кобилко Н. Гумор як джерело «химерності» української літератури другої половини ХХ століття. Від смішного до великого: феномен комічного в літературі та культурі. Збірник матеріалів конференції. С. 59–61.
21. Кобилко Н. Химерна проза в українській літературі як сфера актуалізації міфопоетичного. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 168–171.
22. Ковальчук О. Г. Роман «химерний» чи «театральний»? *Слово і час*. 1990. № 7. С. 42–47.
23. Ковальчук О. Г. Український повоєнний роман: Проблеми жанрового розвитку: навч. посібн. Київ: Вища школа, 1992. С. 125–126.

24. Коноваленко Т. Магічно-реалістична та химерна проза. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2016. Випуск X. С.196–202.
25. Кравченко А. Художня умовність в українській радянській прозі. К.: Наукова думка, 1988. 128 с.
26. Кумкова О. Між етнографізмом і постмодерном (еволюція концепції характеру персонажа у прозі Євгена Гуцала). *Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2014. Т. 27, № 4. С. 140–146.
27. Кумкова О. Творчість Євгена Гуцала в контексті українського прозового шістдесятництва: проблема характеру літературного персонажа. *Вопросы духовной культуры*. Филологические науки. С. 53–56.
28. Куриленко Д. Жанрово-стильова поліфонія прози кін. 50–70- х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01/Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. Київ, 2017. 217 с.
29. Максимець О. Публіцистика Євгена Гуцала в жанровому контексті доби. *Вісник Херсонського державного університету*. Філологічні науки. Херсон, 2013. № 6. С. 27–35. –URL: <https://naub.oa.edu.ua/2017/публіцистика-євгена-гуцала-в-жанрово.pdf>.
30. Мамчур Д. Генеза української «химерної» прози та її традиції в постмодерній літературі. Актуальні питання філології та методології: збірник наукових праць магістрантів / за ред. В.В. Герман. Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. С. 250–255.
31. Мамчур Д. Загальнолюдські мотиви у малій прозі Є. Гуцала. Актуальні питання філології та методології: збірник наукових праць магістрантів / за ред. В.В. Герман. Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2019. С. 182–189.
32. Масенко Л. Химерна проза як традиційна мовностильова течія української літератури. *Мовознавство*. 1991. № 1. С. 26–33.

33. Навроцька Н. Мала проза Євгена Гуцала. Поетика жанру: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.01. К., 2001. 24 с.
34. Наєнко М. Історія українського літературознавства. К.: Видавничий центр «Академія», 2003. 360 с.
35. Новиченко Л. Сильові складники багатства сучасної прози. *Дніпро*. 1981. № 7. С. 135–144.
36. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти: роман. К.: Ярославів вал, 2010. 224 с.
37. Панова Л. Соловйова Л.О. «Видатний майстер українського слова». До 80-річчя з дня народження Євгена Гуцала. Бібліографічний покажчик. Славутич, 2017. 20 с.
38. Погрібний А. Мода, новація, закономірність. *Вітчизна*. 1980. № 2. С. 24–28.
39. Погрібний А. Сучасний стиль: вдумливість пошуку й підступність моди. *Вітчизна*. 1984. № 12. С. 145–153.
40. Полохова Н.В. Модель світу в прозі Є. Гуцала 70-х років ХХ ст.. Таїни художнього тексту: зб. наук. пр. / Ред. кол.: Н.І. Заверталюк (наук. ред.) та ін. Д.: Ліра, 2014. Вип. 11. 199 с.
41. Полохова Н.В. Специфіка творення образу міста у прозі Є. Гуцала 70-Х рр. ХХ ст. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Випуск ХХІІІ. Частина 2. С. 202–209.
42. Русанівський В. М. Мова химерного роману. *Мовознавство*. 2006. № 4. С. 3–21.
43. Словник української мови: в 11 томах. Т. 11, 1980. С. 58. URL: <http://sum.in.ua/s/khymernyj>
44. Стрельбицький М. Закономірність неповторного, неповторність закономірного. *Дніпро*. 1981. № 4. С. 146–152.
45. Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і час*. 2017. №1. С. 18–36.

46. Федотенко О. Інтерпретація українського химерного роману другої половини ХХ століття в літературознавчому дискурсі: жанрово-стильовий аспект. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 4 (263). Ч. II. С. 20–29.

47. Франчук М. Демонологія у романі Валерія Шевчука «Дім на горі» як жанротворчий засіб. *Волинь-Житомирщина*. 2010. № 20. С. 184–193.

48. Химерна проза. Витоки. Основні риси. URL:http://sites.znu.edu.ua/bank/public_files/2009/05/218_1242929897_hymerna_proza.pdf

49. Чайковська В. Українська химерна проза: історія народження терміна. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. № 26. С. 79–82.

50. Чижевський Д. Історія української літератури. Тернопіль : Феміна, 1994. 480 с.

51. Шевченко В. В. Еволюція жанру «химерної прози» в ХХІ столітті. *Вісник Житомирського державного університету*. Філологічні науки. 2015. Випуск 2. С. 297–301.

52. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2010. 384 с.

53. Штонь Г. Стиль письма чи стиль мислення? *Дніпро*. 1981. №1. С. 138–143.

54. Шуляк С. Поетика збірки Євгена Гуцала «Сто віршів для дітей». *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2007. Вип. 20. С. 134–137.

55. Януш І. Чарівна сила таланту (до 80-ти років від дня народження українського прозаїка, поета Євгена Гуцала). Івано-Франківськ. 2017. 57с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Компаративний аналіз зразків «химерної» прози письменника

Критерій порівняння	Зразки «химерних» творів		
	«Позичений чоловік»	«Приватне життя феномена»	«Парад планет»
Мовне оформлення	Використовується найбільша кількість загадок, небилиць, прислів'їв, приказок, фразем	Використання паремій і фразем менш виражене, автор послуговується прислів'ями і фразеологічними одиницями	Використання мовного багатства менш виражене
Оповідач	Головний герой є одночасно оповідачем	Є інший оповідач, який спостерігає за головним героєм та безпосереднім учасником подій твору	Оповідач – особа, що не входить до сюжетної канви твору, є опосередкованим і відстороненим від змісту
Охоплення часопростору	Об'єктом зображення є події, що відбуваються у момент їх опису. Місцем дії є Яблунівка	Події відбуваються у різних куточках планети (Яблунівка, США), часові межі зміщено (епізоди доби козаччини, часів світової війни)	Об'єктом зображення є події, що відбуваються у різних точках
Тема	Пригоди жителя Яблунівки, старшого куди пошлють колгоспу «Барвінок» Хоми Прищепи, якого було позичено іншої	Пригоди оповідача-феномена, який прагне зустрітися із Хомою Прищепою;	Пригоди Хоми Прищепи після повернення з Америки та у зв'язку із впровадженням тотальної

	жінці взамін на телицю	пригоди Хоми у Яблунівці та під час подорожі до Америки	роботизації колгоспу «Барвінок»
Ідея	Викриття абсурдності радянської системи	Викриття абсурдності радянської системи, критика світового капіталізму та влади грошей	Викриття абсурдності радянської системи, висміювання технічної революції, актуалізація думки про необхідність змін усталеного порядку
Стильова поліфонія	Переважає художній стиль, є елементи публіцистичного	Художній, науковий, публіцистичний, офіційно-діловий	Художній, науковий, публіцистичний
Правдоподібність	Твір є сумішшю реальних і надуманих подій	Багато подій твору знаходяться поза межами істинного буття	Події твору абсурдні і не можуть за жодних обставин відповідати дійсності, є антиреалістичними
Елементи гумору	Анекдоти, жарти, небилиці	Сатира, сарказм	Сатира, сарказм
Позасюжетні елементи	Портрет, пейзаж, інтер'єр	Портрет, пейзаж, інтер'єр	Портрет, пейзаж, інтер'єр
Образ головного героя	Простий селянин, житель Яблунівки, «старший куди пошлють» колгоспу «Барвінок»	Визнаний і відомий автор роману, яким усі захоплюються	Людина, що розуміє мову інших істот, читає думки інших людей, зцілює від фізичних недуг і духовних вад; напівробот-трактозавр

Лекційне заняття

Тема. Романістика Є. Гуцала в контексті української химерної прози

Мета:

- *навчальна* – розширити знання студентів про багатоаспектну творчість Є. Гуцала; розкрити особливості «химерних» зразків письменника;
- *розвивальна* – розвивати логічне мислення, вміння проводити аналогії, формувати навички компаративного аналізу;
- *виховна* – виховувати прагнення до дослідження маловідомих сторінок українського літературного процесу.

Тип заняття: лекція.

Обладнання: трилогія Є. Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет», мультимедійна дошка, презентація.

План

1. Багатоаспектність творчого доробку Є. Гуцала.
2. Сутність і характерні риси «химерної» прози.
3. Трилогія письменника «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет».
4. Риси «химерності» у романах Є. Гуцала.

Література

1. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. Кн. 2: Друга половина ХХ ст. Підручник / за ред. В. Г. Дончика. К.: Либідь, 1998. 456 с.
2. Кобилко Н. Гумор як джерело «химерності» української літератури другої половини ХХ століття. Від смішного до великого: феномен комічного в літературі та культурі. Збірник матеріалів конференції. С. 59–61.
3. Кобилко Н. Химерна проза в українській літературі як сфера актуалізації міфопоетичного. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 168–171.

4. Кравченко А. Художня умовність в українській радянській прозі. К. : Наукова думка, 1988. 128 с.

Перебіг заняття

I. Організаційний момент. Мотивація навчальної діяльності.

II. Актуалізація опорних знань.

Фронтальне опитування:

- ✓ Що таке роман?
- ✓ Які жанрові різновиди роману вам відомі? Наведіть приклади.
- ✓ Яку специфіку має романний жанр?
- ✓ Що таке «химерна» проза?
- ✓ Який жанр переважає у «химерній» прозі?

III. Оголошення теми і мети.

IV. Виклад матеріалу за планом

1. Багатоаспектність творчості письменника.

Творчість Є. Гуцала є тематично багатогранною. Він звертався як до малої новелістичної форми (настрійний етюд, поезія у прозі, сюжетне оповідання), великої прози (повість та роман), до поезії, публіцистики. Євген Гуцало також є автором низки сценаріїв, за мотивами його творів знято кіноальманах «Київські зустрічі» (1979), відеофільм «У лузі на старому дивані» (1981), «Виїзний товариський суд» (1981), повнометражний фільм «Парад планет» (1984), фільм «Солом'яні дзвони» (1986).

Є. Гуцало удостоєний нагород, а саме: Літературної премії імені Юрія Яновського (1982) – за збірники оповідань «Орлами орано», «Що ми знаємо про любов», «Полювання з гончим псом» і «Оповідання з Тернівки»; Державної премії України ім. Т.Г.Шевченка (1985) – за дитячі збірки «Саййора», «Пролетіли коні», Міжнародної премії фундації О. і Т. Антоновичів (1995) – за роман-трилогію «Позичений чоловік»; Премії ім. Івана Огієнка (1995) – за публіцистичну книжку «Ментальність орди».

Різноманітність творчого доробку Є. Гуцала полягає у жанрових та ідейно-тематичних і навіть стильових варіаціях, адже митець звертався до жанру оповідання, новели, роману; у своїх творах порушував як звичні тогочасні проблеми, так і зробив сміливі та цілком успішні спроби філософського осмислення сучасного буття людини із урахуванням вічних ціннісних установок і орієнтирів через використання так званої «хімерної» прози [1, с. 352]. Це й засвідчує провідні позиції письменника на літературно-мистецькому подіумі ХХ століття, адже Є. Гуцало – це майстер новелістичного жанру, митець-шістдесятник, успішний експериментатор-віртуоз у жанрі «хімерного» роману.

2. Сутність і характерні риси «хімерної» прози

Літературний процес 70-80-х років характеризувався посиленням авторської свідомості до літературного експериментаторства, що зумовлено лінією протистояння художньої думки соціально-історичному тоталітарному контексту доби. У цей період розвитку літератури спостерігалась тенденція до перегляду національних традицій, морально-етичних та естетичних цінностей [2, с. 60]. Проза письменників цього періоду виходила на вищий рівень, здобутий у процесі вивільнення від соціальної заангажованості та утвердження духовно-творчої свободи митців. Це ознаменувало появу нового стильового напрямку – хімерної прози, що тяжіла до посилення іронічних та гумористичних шарів, фольклоризму і міфологізму.

У Словнику української мови в 11-и томах поняття «хімерний» розглядається як багатозначне: *1. Який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький. Те саме, що потворний. Сповнений несподіванок. 2. Якому властиві дивацтва, примхи, вигадки (про людину та її характер). Те саме, що вередливий. 3. Який не існує, якого не може бути в дійсності. Неможливий для виконання, здійснення; нездійснений, нереальний. У якого важко повірити; неправдоподібний. Який є породженням гри фантазії; вигадливий, незвичайний.*

Химерну прозу як феномен літератури досліджували науковці, у працях яких знаходимо різні аспекти цього явища. Наприклад, М. Франчук наголошує на тому, що особливість «химерної» прози полягає у тяжінні до різних форм умовності, казкових ситуацій, характеризується химерним сплетінням фантастичного і реального, алегоричним наповненням образів, вільним поводженням з просторовими і часовими координатами, стилістичною поліфонією, де співіснують піднесено-патетична та іронічна інтонації, різні композиційні зсуви, притчевість та особлива оповідна манера, джерелом якої служить фольклор.

У «химерній» прозі наявний набуток українських письменників, що має власну історію розвитку. «Химерна» проза належить до літературного стилю, в якому реальне поєднується з фантастичним, умовним; засоби іронії, гротеску, театральності – з елементами фольклорної та міфологічної поетики. Для творів «химерної» прози характерні дивовижні перетворення персонажів, переплетення марень або снів з дійсністю, зміщення подій у часі й просторі

Під час ґрунтовних наукових розвідок А. Кравченко у праці «Художня умовність в українській радянській прозі» зосереджує увагу на таких особливостях «химерної» прози, як: умовність або нежиттєподібність. Дослідник виокремлює концептуальну умовність, за якої будь-який епізод твору співвідноситься з центральним філософським задумом; характерологічну умовність, що передбачає нежиттєподібність характерів роману; ситуаційну умовність; умовність манери розповіді, що базується на іронії і споріднена зі стилем народних казок [5, с. 17].

Можна виділити риси химерної прози: відсутність основного сюжету, насичення твору гумористичними прийомами, наявність фантастичних рис, широке використання фольклорних жанрів і структурних елементів міфопоетики, поєднання літератури та фольклору, модифікацію жанрів і стилів та їх прилаштування до вимог сучасного суспільства. Метою письменників, які зверталися до жанру «химерної» прози, дослідниця вбачає

у прагненні досягнути філософію епохи, поєднати ретроспекцію з перспективою, узагальнити духовне надбання та осмислити його для майбутніх поколінь.

Перші ознаки «химерної» прози були помітними у творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Гоголя [2, с. 168]. Яскравими її зразками є такі художні полотна, як: «Козацькому роду нема переводу, або Мамай і чужа молодиця» О. Ільченка, «Лебедина зграя» та «Зелені Млини» В. Земляка, «Ірїй» та «Замглай, або В'язка небилиць з давньої минувшини, колгоспним ковалем переказаних» В. Дрозда, «Левине серце» П. Загребельного, «Кам'яне поле» Р. Федоріва, «Дім на горі» В. Шевчука, «Перо Золотого Птаха» С. Пушика, «Оглянься з осені» В. Яворівського, «Марко Пекельний» О. Стороженка, «Позичений чоловік» Є. Гуцала.

Отже, характерними рисами «химерної» прози є: відсутність або неоднозначність сюжету, умовність, використання фольклору і міфів, ліризм, іронічність, гумористичність, використання фразеологічного багатства, поєднання різних жанрів, фантастичність, пародіювання, драматизм, дивовижні перетворення персонажів, переплетенням марень або снів з дійсністю, часопросторові зміщення подій.

3. Трилогія «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет».

Трилогія «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» - це «химерні» твори Є. Гуцала. У першому романі йдеться про жителя Яблунівки, «старшого куди пошлють колгоспу «Барвінок» Хоми Прищепи, якого жінка Мартоха позичила на півроку спекулянтці Одарці взамін на телицю. У другому романі йдеться про пригоди Хоми у рідному селі та в Америці, про його визнання як відомого автора роману «Позичений чоловік. Героєм і оповідачем роману є феномен, який володіє надзвичайними здібностями і може спостерігати за Хомою. У третьому творі йдеться про

життя Хоми після повернення з Америки, його перетворення на робота, підготовку до проведення параду планет, які можуть спричинити зміни.

4. Риси «химерності» у романах Є. Гуцала

Зважаючи на те, що твори Євгена Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет» ми відносимо до «химерної» прози письменника, то доцільно визначити наявність у цих прозових полотнах особливостей, характерних для цього літературного жанру. Рисами «химерної» прози, що є найбільш характерними для усіх трьох творів Є. Гуцала, є використання фольклору та мовне багатство, причому найбільш різножанрово фольклорні мотиви представлені у романі «Позичений чоловік», серед них прислів'я, приказки, анекдоти, пісні. Також для усіх зразків «химерної» прози характерним є іронічне зображення дійсності, причому у першому романі «Позичений чоловік» іронічно зображується головний герой Хома Прищепка, його дружина Мартоха, Одарка. Іронічною є саме ситуація позичення чоловіка, причому її також можна вважати цілком гумористичною. До гумору автор вдається при зображенні образів головних персонажів, вказуючи на їх вади (Хома постійно ототожнюється із «грибом-маслячком», його жінка Мартоха своєю надзвичайною схильністю до позичків, Одарка – надмірним потягом до перепродування, спекуляцій, приховування нетрудових доходів), опису факту створення музею про Хому, встановлення постаменту для нього.

Іронію, гумор і навіть художнє перебільшення фіксуємо у романі «Приватне життя феномена», що відображається у надмірному возвеличенню особи Хоми Прищепки, його «прославляння» на весь світ, зображенню важливих подій світу як дріб'язкових порівняно із особою головного героя. Чітко простежується іронія у зображенні особистості і творчої трагедії художника, що працює у душі рухомого живопису. Його творчий успіх межує із абсурдом. Іронічним є і сам підсумок-висновок твору.

Фантастичні події та зміщення часопростору найбільш вираженими є у романі «Приватне життя феномена». Це, зокрема, пов'язані із зубним болем

надздібності оповідача долати просторові межі і можливість бачити пригоди Хоми в Америці, зустріч оповідача із ординцями, козаками, гітлерівцями, його коханою Соломією – теж перебувають поза простором і часом. Вони часто межують між сновидіннями феномена і реальністю. Пародіювання, дивовижні перетворення персонажів бачимо у творі «Парад планет». Це, наприклад, перетворення Хоми на цілителя, тракторозавра, чудесні зцілення персонажів від «фізичних» і «духовних» вад, пародійоване голодування як запобіжний засіб від маловідомих хвороб. Пародія та іронія також виражені у тотальній роботизації усіх можливих трудових процесів у колгоспі «Барвінок». Для усіх складових частин «химерної» трилогії Є. Гуцала характерне переплетення високого і низького, героїчного й буденного, трагічного й комічного. Високе і низьке вдало поєдналося у головному героєві твору та його дружини, у яких, з одного боку – сімейні цінності, а з іншого – обов'язки позиченого чоловіка. Поєднання героїчного і буденного відображається серед зображення козаків і ординців у творі «Приватне життя феномена». Прикладом поєднання трагічного і комічного є похорон бухгалтера колгоспу «Барвінок» Варави і зображення його життєвих «уподобань» (роман «Позичений чоловік»).

Особливо відчутною є властива «химерній» прозі стилістична поліфонія у творах «Приватне життя феномена» і «Парад планет», у яких стиль оповіді варіює: від художнього із використанням фольклорно-фразеологічних елементів до наукового (зображення процесу тотальної роботизації трудових дій у творі «Парад планет» чи унікальної аптеки людських органів у романі «Приватне життя феномена»), до публіцистичного чи навіть офіційно-ділового, що відображається через проведення так званого товариського суду у романі «Позичений чоловік», написанні і розгляді доносів, спілкування із іноземними високопосадовцями у творі «Приватне життя феномена», виголошування промов на зібранні Хомою Прищепою і його жінкою Мартохою практично в усіх трьох творах.

Отже, усім частинам трилогії Є. Гуцала властиві такі риси, як: використання фольклору, іронічність, гумористичність, використання фразеологічного багатства, поєднання різних жанрів, фантастичність, пародіювання, дивовижні перетворення персонажів, переплетенням марень або снів з дійсністю, переплетення високого і низького, героїчного й буденного, трагічного й комічного; стилістична поліфонія, спричинена особливостями оповідної манери; деформація часопростору. Це дає підстави стверджувати про приналежність трьох аналізованих романів до яскравих і навіть кращих зразків «химерної» прози.

V. Закріплення вивченого матеріалу.

Робота із фрагментами текстів зразків «химерної» прози.

- **Завдання.** Знайти і пояснити фразеологізми, прислів'я, приказки, загадки у романах Є. Гуцала.

VI. Підбиття підсумків.